

Рібун Л. В., Кульчицький Я. В., Найдіна Л. Г.,
Стасюк І. В., Лех Г. А., Мартин О. М., Ватаманюк М. М.

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Рібун Л. В., Кульчицький Я. В., Найдіна Л. Г.,
Стасюк І. В., Лех Г. А., Мартин О. М., Ватаманюк М. М.

*60-річчю кафедри
економічної теорії —
присвячується*

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вибрані наукові праці провідних
викладачів кафедри економічної
теорії Національного лісотехнічного
університету України (1995-2005)

Львів
"Камула"
2006

УДК 330.1
ББК 65.1
Р49

Рекомендовано до друку Вченою Радою економічного факультету
Національного лісотехнічного університету України

Політико-економічні проблеми перехідної економіки:
Збірник статей / Науковий редактор к.е.н., доцент Рібун Л. В.—
Львів: "Камула", 2006.— 248 с.

У збірнику подані кращі наукові статті провідних викладачів кафедри економічної теорії Національного лісотехнічного університету України за останнє десятиріччя. В них розглядається теорія і практика становлення та розвитку сучасної економічної системи України.

Розрахована на науковців, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться сучасною макроекономікою.

ISBN 966-8343-60-3

© "Камула"

ЛІТОПИС КАФЕДРИ

У 2007 році кафедрі економічної теорії лісотехнічного університету виповнило 60 років. У вересні 1947 року під назвою — кафедра економічної теорії лісотехнічного університету.

Першим завідувачем кафедри був кандидат економічних наук Чекін Володимир Павлович, який працював на посаді декана інженерно-економічного факультету лісотехнічного університету. Серед викладачів кафедри також були ст. викл. Ляшківський А. П., лаборант Краснікова А. П., ст. викл. Козубовський М. П.

У період становлення на кафедрі читалися лекції з економічної теорії, економічної географії, економічної історії України та економічної географії України. Характерними назвами лекцій були низький відсоток професорсько-викладацького складу та висока плінність викладачів.

З 1955 по 1958 роки завідувачем кафедри був ст. викл. Р.С. Зазнав змін і особовий склад кафедри. У 50-ті роки здійснювалися процес у 50-ті роки здійснювали Костенко М. І., Крикуненко Н.М., ст. викл. та Аверіна Н. П.

У 1958 році кафедрі очолив кандидат економічних наук Якимов П.П., який працював на посаді ст. викл. з 1974 року. За ці роки склад кафедри поповнився кваліфікованими викладачами — ст. викл. Хвостов С. Д., Пилипенко П. Ф., Мисенжников С. Д.

З 1967 року на посаді асистента, а пізніше викладача працювали нині провідний доцент кафедри ст. викл. З 1968 року на кафедрі прийшов к.е.н., ст. викл. пізніше став деканом інженерно-економічного факультету лісотехнічного університету.

У 1972-1973 навч. році професорсько-викладацький склад кафедри поповнили чотири кандидати економічних наук.

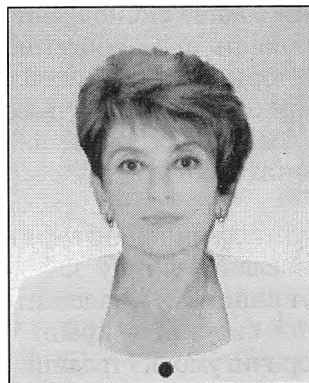
У той час, на жаль, діяльність кафедри була переважно пропагандистською, ніж науковою спрямованою. Документи свідчать, що протягом навчального року на кафедрі читали значну кількість пропагандистських лекцій керівниками різноманітних ідеологічних організацій, що відволікало їх від педагогічної та наукової діяльності.

Ситуація дещо змінилась у вересні 1974 року, коли на посаду доцента економічних наук, професора кафедри економічної теорії лісотехнічного університету активізувалась наукова та методична робота.

України, однак у перспективі
ками на ринку заощаджень
івського фінансового сектору
го сукупних активів належить

яні домогосподарства, незва-
періоду, намагаються поводи-
очні плани щодо споживання,
й реальний використовуваний
передньому часовому періоді.
розширюються можливості
раціоналізації міжчасового
позик. Поступове залучення
до організації заощаджень
редитів не лише сприятиме
ченого інструментарію, а й
пропозиції страхових послуг,
зації споживчої поведінки
ах невизначеності. Водночас
сійної системи уможливить
есурсів населення на користь
оживання у пенсійний період

лі "Фінанси України.— 2004.—
№ 12.— С. 69-76.

ОЛЬГА МАРТИН

*Асистент. В 1978 р. закінчила еконо-
мічний факультет Львівського сільсько-
господарського інституту. До 1986 р.
працювала на посаді асистента кафедри
політекономії цього ж вузу. З 1986
по 1989 рр. — навчання в аспірантурі при
кафедрі політекономії Львівського держав-
ного університету ім. І. Франка. З 1989 р.—
асистент кафедри економічної теорії
НЛТУ України. Автор більше 50-ти науко-*

вих та науково-методичних публікацій.

Активіст громадського життя університету та регіону.

*Проводить наукові дослідження, присвячені проблемам функціону-
вання ринку економічних ресурсів в умовах перехідної економіки.*

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РИНКУ ЗЕМЛІ В ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

В перехідній економічній системі однією з найактуальніших проблем у реформуванні економічних відносин, пов'язаних з землекористуванням, є проведення земельних реформ і формування ринку землі. Еволюційний процес розвитку і становлення ринку землі передбачає відродження земель, екологіобезпечне їх використання, ефективне господарюванню на селі.

В останні роки в економічній літературі питанню формування ринку землі приділяється значна увага. На наш погляд, це пояснюється тим, що ринкова система господарювання і використання землі порівняно з адміністративною має переваги, а за часів адміністративної системи питання ринку землі не вивчалось, ринок землі в цій системі не існував. В Україні цю проблему досліджують науковці УААН — А. М. Третяк, В. М. Трегобчук, Л. В. Паламарчук, економісти Інституту аграрної економіки, зокрема П. І. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, науковці західного регіону — І. Р. Михасюк, Є. Й. Майовець, М. Г. Ступень. В літературі країн СНД ринок землі досліджують С. Липски, А. Есимов, А. Ємельянов, А. Рыманов. Праці В. І. Шимон, А. В. Балян, С. О. Алмаші присвячені аналізу земельних реформ і становленню ринку землі в перехідних економічних системах країн Східної Європи.

Проблема становлення ринку землі в перехідній економічній системі є дуже складною. Враховуючи актуальність цієї проблеми, метою даного дослідження є, по-перше, порівняльний аналіз трансформаційних змін на ринку землі в перехідних економічних системах різних країн, по-друге, вивчення досвіду тих країн, які швидше справилися з проблемами, що виникають в процесі становлення ринку землі.

В різних перехідних економічних системах трансформаційні зміни у всіх секторах економіки зумовлюють становлення ринку землі. Тривалість і темпи цих змін, проблеми, які тут виникають, залежать від історичних умов і традицій, економічної ситуації в країні і державної політики. Враховуючи особливі історичні умови і традиції, досвід інших держав, кожна країна намагається реалізувати максимально ефективні методи і напрями реформування земельних відносин і формування ринку землі.

Земля є важливим економічним ресурсом, від його використання залежить економічне зростання, рівень життя і здоров'я нації. В Україні дуже висока частка землі, як економічного ресурсу, в ресурсному забезпеченні економічного розвитку. Так, частка землі складає 40-44%, основного і оборотного капіталу — 20-21%, трудових ресурсів — 38-39% [1,22].

Україна — унікальна держава щодо забезпеченості земельними ресурсами. По-перше, вона має найвищий рівень забезпеченості землею в розрахунку на душу населення серед європейських держав. Якщо в середині 90-х років в Польщі на душу населення припадало 0,38 га ріллі, Франції — 0,30 га, то в Україні — 0,64 га, що відповідно в 1,7 і 2,1 раза більше [2,96].

По-друге, Україна має ґрунти високої якості і родючості. Наявний високий біопродуктивний потенціал, за експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування, високому науковому і ресурсному забезпеченні дозволяє виробити на українських землях продуктів харчування на 135-140 млн. чол. [1,22].

По-третє, земельний фонд максимально залучений до господарського обороту. Так, станом, на 1 січня 2001 р. розораність території складала 53,9% [1,22], в середині 90-х років — 54,2% [2,96]. Це один з найвищих показників у світі. Для порівняння, наприклад, рілля в США становить 12%, у країнах Європи — 26-30% загальної земельної площі [3,12].

Трансформаційні зміни в Україні в напрямку становлення ринку землі є співзвучними з економічними реформами постсоціалістичних країн. В Україні, як і в інших країнах колишнього Радянського

Союзу, відсутня єдина точка зору щодо ринку землі, питання формування ринку землі викликало і викликає полеміку, носить не тільки економічний, але і соціально-політичний аспект. Об'єктивну необхідність формування і розвитку землі відстоюють науковці Інституту землеустрою УААН, а також економісти-аграрники Інституту аграрної економіки, зокрема П. І. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров. Так, В. Я. Месель-Веселяк вважає: „Земля, як фактор виробництва, повинна бути включена в економічний оборот... За всіма правилами ринкової економіки вона повинна бути товаром, тобто купуватися і продаватися” [4,6]. Економісти стверджують, що без ринку землі в Україні неможливим є даліше підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, дальший розвиток ринкових перетворень в аграрному секторі і в усьому АПК [5]. Від успішного функціонування ринку землі залежить “продовольча безпека держави й раціональне й екологічнобезпечне використання її найціннішого багатства — земельних ресурсів” [6,6].

Противники формування ринку землі в Україні обґрунтовують свої позиції по-різному: у створенні в Україні ринку землі найбільше зацікавлені міжнародні корпорації та фінансові організації; земля може стати об'єктом тіньового ринку; ринок землі не зможе протистояти нецільовому використанню земель, процесу деградації ґрунтів, забрудненню навколишнього середовища. Зауважимо, що такі негативні наслідки залучення землі в ринковий оборот аналізуються і російськими економістами [7].

Звичайно, всі ці точки зору мають право на існування і є слухними, проте, на наш погляд, вони є, по-перше, результатом відсутності реального правового поля, по-друге, об'єктивно вимагають посилення ролі держави в перехідній економіці на ринку землі. Світовий досвід стверджує, що при жорсткому регулюванні державою земельних відносин порушення на земельному ринку зводяться до мінімуму.

Ринок землі — це особлива товарна сфера економіки, де реалізуються економічні відносини з приводу купівлі-продажу, застави, оренди і обміну землі, здійснення ефективної господарської діяльності і використання землі з точки зору екологічного благополуччя. На наш погляд, цей землі виконує три завдання:

1. Забезпечує реалізацію принципу раціонального і ефективного використання землі. Це передбачає врахування різних факторів. Серед них найефективнішим є податок на землю, який повинен орієнтувати землекористувачів на отримання максимальної віддачі з кожної одиниці земельної площі при мінімальних затратах і стимулювати цільове використання земель.

першочергові умови успішного і ефективного функціонування ринку землі:

- створення нормативної і законодавчої бази;
- формування конкурентного середовища;
- визначення вартості землі;
- наявність платоспроможного попиту на землю;
- реальна зміна цін на землю під впливом зміни попиту на неї;
- наявність спеціалізованої інфраструктури ринку землі (Земельний банк, інформаційні, консультаційні і посередницькі структури, страхові компанії тощо);
- наявність контролю над ринком землі зі сторони держави, яка повинна регулювати перерозподіл земель, контролювати їх використання за цільовим призначенням, встановлювати розміри приватного землеволодіння;
- наявність землевласників, спроможних раціонально використовувати землю, отримувати задоволення від праці на ній і ефективно господарювати.

В Україні становлення ринкових земельних відносин відбувається дуже повільно, насамперед в порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами. Економісти серед причин, що пояснюють це, називають: низьку платоспроможність суб'єктів ринку; слабу зорієнтованість законодавства на ринковий оборот землі; нерозвиненість ринкової інфраструктури; відсутність повної кадастрової інформації; непривабливість земельного ринку для кредиторів [10,18].

В Україні, на наш погляд, можна виділити три етапи становлення ринку землі. На першому етапі (1992-1996 рр.) відбулося роздержавлення земель і передача їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам. Це було головним завданням, оскільки власність на землю визначає зміст земельних відносин у країні, а через них — зміст соціально-економічних відносин у всій системі.

Враховуючи, що земля на відміну від інших економічних ресурсів — праці і капіталу — є надто специфічним економічним ресурсом, слід відмітити специфіку власності на землю на відміну від власності на інші економічні ресурси. На наш погляд, ця специфіка полягає в наступному.

- Власність на землю є складним поняттям, де переплітаються власність на землю з процесом землеволодіння. Саме поняття власності передбачає право володіння, право користування і право розпорядження. На наш погляд, головна особливість власності на землю полягає саме в тому, що власник володіє монополією розпоряджатися землею. Землеволодіння є об'єктивною умовою -ефектив-

ного ведення сільськогосподарського виробництва. Не змінивши землеволодіння, неможливо змінити господарювання, а відповідно — сформувати ринок землі.

- Необхідно враховувати історизм при аналізі власності на землю. Будь-яка форма власності в різних історичних умовах має зовсім інший зміст і характеризується іншими закономірностями розвитку.

- Власність на землю означає збереження і нагромадження капіталу, гарантує економічну безпеку, зменшує ризик для здоров'я людини.

- Власність на землю підвищує соціальний статус людини, історично формує почуття власної гідності.

- Власність на землю формує високий рівень значущості і ролі людини у суспільстві, а відповідно задовольняє потреби людини у повазі та визнанні, забезпечує високу оцінку особистості і психологічне задоволення.

Другий етап становлення ринку землі в Україні (1997-1999 рр.) пов'язаний з формуванням приватної власності на землю на базі паювання роздержавлених земель сільськогосподарських підприємств з отриманням земельних сертифікатів. Одночасно відбувалась приватизація земельних ділянок громадянами для ведення особистого підсобного господарства, садівництва, городництва, житлового, дачного і гаражного будівництва.

Становлення приватної власності на землю є актуальною для всіх перехідних економічних систем. Приватизація землі є найхарактернішою ознакою земельної реформи. Як вітчизняний, так і зарубіжний досвід свідчить про набагато ефективніше ведення аграрного виробництва, що ґрунтується на приватній власності. Приватна власність на землю стала домінуючою. На початок 2002 року в Україні в приватній власності громадян було 70,5% сільськогосподарських угідь, у державній власності — 28,7%, спільній власності юридичних осіб — 0,8% [11,21]. На зміну господарствам з державною власністю на землю прийшли нові агроформування на засадах приватної власності на землю.

Сучасний третій етап становлення ринку землі в Україні починається з 2000 р. і характеризується розвитком орендних відносин, підготовкою до іпотечного кредитування; формуванням ефективного правового поля. Цей етап знаменується прийняттям Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р. нового Земельного кодексу, який став концептуальним законопроектом, що регулює реформування земельних відносин і становлення ринку землі. Приватна, державна і комунальна форми власності на землю стали рівноправними,

і “є важливою передумовою розвитку різних форм господарювання на селі, більш раціонального ефективного і екологічнобезпечного використання й охорони земель в усіх галузях народного господарства” [12,42]. Ця точка зору підтримується і російськими економістами [13].

Щодо державної власності на землю, то саме вона забезпечує реалізацію земельних інтересів усіх соціальних суб’єктів. Сьогодні в Україні у державній власності знаходиться лише 30% сільськогосподарських угідь, що використовуються для забезпечення наукової діяльності, з навчальною метою, для ведення насінництва і племінного господарства, вирощування лікарських рослин [14,27].

Приватизація здійснюється і в країнах СНД. В Росії більше 63% землі знаходиться в приватній власності, в основному це земельні паї селян [15,6]. В Казахстані в 1991 р. у приватному секторі було всього 1% землі, то в 2000 р.— 22%, причому в приватному секторі виробляється 85-90% продукції тваринництва. Велика частка приватного сектора в овочівництві і тваринництві у Закавказьких країнах і в Молдові. В країнах Балтії сільське господарство давно зосереджене у приватних руках і дає щороку прирости виробництва продукції [16,32].

В постсоціалістичних країнах Східної Європи приватизація землі в сільському господарстві супроводжувалась реституцією — компенсацією за вилучену в минулому земельну власність. Реституція здійснювалась різними шляхами: повернення землі колишнім власникам чи їх нащадкам у межах, що були до колективізації; компенсацією іншими землями, приватизаційними ваучерами в їх вартісному вигляді. Це було зроблено для уникнення соціальних потрясінь. В цих країнах найбільш поширеною формою колективного господарювання є сільськогосподарські кооперативи, що базуються на приватній власності на землю своїх членів, але є значна кількість селянських фермерських господарств, невеликих за розмірами — від 2 до 17 га, які господарюють на приватній або орендованій землі [17,118].

В країнах Східної і Центральної Європи повернення землі колишнім власникам регулювала держава. Так, у Чехії колишньому власнику повертали землю за умови, що він її буде обробляти. В Угорщині приватизовану землю, отриману шляхом компенсації, законодавство забороняло продавати протягом наступних трьох років. В Албанії протягом двох років було ліквідовано сільськогосподарські кооперативи, члени кооперативів у формі безоплатної передачі одержали землю, причому із врахуванням кількості членів їхніх сімей. В Румунії передачу сільськогосподарських земель кооперативів в особисту власність було здійснено за півроку, при цьому спеціально створені

комісії контролювали повернення землі колишнім власникам, кожних міг претендувати не більше як на 10 га угідь [17,116].

В перехідних економіках Східної Європи держава обмежує приватну власність на землю. В Болгарії сім'я може мати у власності не більше 30 га, а в районах інтенсивного землеробства не більше 20 га. Тут введений 10-річний мораторій на купівлю земельних ділянок, що одержані у власність із державного і колективного земельного фонду [18,39]. Максимальну величину земельної власності на сім'ю встановлено в Румунії — 100 га, в Угорщині — 300 га на особу [17,117]. Обмеження на придбання земельної власності і землекористування відсутні в Східній Німеччині та Албанії. Проте в Німеччині покупець повинен мати досвід ведення аграрного виробництва, тобто він має право купити земельну ділянку, яку орендував не менше 10 років [7,90].

На відміну від інших країн в Польщі функціонування ринку землі в 90-х роках не спричинило протестів, оскільки приватна власність на землю і ринок землі були в умовах соціалістичної Польщі. Прийнятий закон про оборот сільськогосподарських земель дозволив громадянам Польщі купувати і продавати сільськогосподарські землі, при цьому не було обмежень, пов'язаних з обов'язковим сільськогосподарським використанням. Обмеження стосувалися тільки іноземців, які купували ділянку площею понад 1 га. В Польщі в 2000 р. на ринку землі частка операцій, пов'язаних із купівлею-продажем земельних ділянок, складала 1,2% від площі земель [19,62]. В даний час в країнах Східної Європи, які є на шляху приєднання до ЄС, посилюється регулююча роль держави на ринку землі. Шляхом переговорів з ЄС і прийняттям угод, зокрема, регулюється доступ іноземців на національні ринки землі. Угорщина і Чехія погодилися, що з моменту вступу до ЄС лише через 7 років іноземні громадяни і компанії з країн ЄС зможуть купувати їхні сільськогосподарські та лісові землі. При цьому фермери з країн ЄС можуть купувати землю в Угорщині вже через три роки за умови попередньої оренди в цей термін. Польща від моменту вступу в ЄС має 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель в країні [19,63].

Отже, в країнах Східної Європи здійснюється купівля-продаж землі згідно існуючих законів, причому регулюється розмір земельної ділянки, розмір максимального землекористування, можливість купівлі землі іноземними громадянами, а також оренда і іпотечне кредитування. Сільськогосподарські підприємства, які функціонували в НДР, після об'єднання Німеччини, понад 70% своїх земель передали в оренду кооперативам, які були створені на базі колектив-

них підприємств [17,118]. В Угорщині багато земельних ділянок, придбаних шляхом компенсації, здаються в оренду приватним підприємцям, кооперативам. Із всієї землі, що перебуває в господарському обороті 59% землі індивідуально обробляються власниками, а 41% землеволодінь здається в оренду [17,118]. На наш погляд, роль оренди землі у країнах Східної Європи буде зростати, оскільки розмір сучасних господарств є недостатнім для створення потужного товарного виробництва. В цих господарствах власна земля переважає над орендованою.

В країнах Східної Європи широко використовується іпотека землі. Законодавство Чехії та Словаччини передбачає застосування так званих "стін захисту", тобто відокремлення від інших видів діяльності банку всіх операцій, пов'язаних з іпотекою. В Польщі і Угорщині створені спеціалізовані іпотечні банки. В Угорщині державний іпотечний банк надає тільки довгострокові кредити (не менше, як на п'ять років). Крім нього функціонує ще один ліцензований банк, що надає іпотеку. В сучасній Німеччині іпотечна позика не може перевищувати 3/5 вартості земельної ділянки, яка заставляється [20].

Досвід Угорщини для України є корисний також в напрямі створення в Угорщині в останні роки Земельного фонду, який викупує земельні ділянки у громадян, що одержали їх у держави в результаті роздержавлення (паї) і не бажають на них працювати, та заставлені сільськогосподарські угіддя іпотечного банку, оскільки він не займається сільськогосподарським виробництвом [21].

Отже, в перехідних економіках країн Східної і Центральної Європи ринок землі функціонує, причому його становлення відбулося в короткі строки і при активній ролі держави. Розвиток ринку землі сприяє підвищенню родючості ґрунтів, екологічнобезпечному її використанню.

На сьогоднішній день в Україні купівля-продаж сільськогосподарських земель не здійснюється. Відбувається торгівля тільки землями несільськогосподарського призначення. Вітчизняні економісти вважають, що за існуючих умов купівля-продаж сільськогосподарських земель є передчасною [4,6]. Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки в Україні відсутні найважливіші умови функціонування ринку землі, зокрема, платоспроможний попит на землю і чітке правове поле.

В Україні визначальною формою ринкових операцій із землею стала оренда, яка в загальному обсязі операцій із землею в 2001 р. складала 99,8% [11,15]. Більшість селян реалізує своє право на землю за допомогою орендних відносин з новоствореними агроформуван-

нями та селянськими (фермерськими) господарствами. Проте в більшості орендні договори укладаються на короткі строки, власники земельних ділянок і паїв незадоволені рівнем орендної плати і формою її виплати. В Україні, на наш погляд, в найближчі роки оренда землі є єдиним засобом оптимізації землекористування в аграрній сфері. Російські економісти також звертають увагу на доцільність розвитку оренди на ринку землі в Росії, оскільки вона забезпечує раціональний перерозподіл землі на користь ефективних власників [22,94].

У даному контексті зауважимо, що в розвинутих ринкових країнах оренда є основною формою ринкових операцій із землею. Так, фермери Бельгії, Франції та Німеччини орендують більше, ніж 60% земель, а частка оренди земель в середньому в країнах Європейського Союзу становить 40%. В той же час операції купівлі-продажу землі займають приблизно 3% від загального обсягу операцій на земельному ринку [23, 104].

Даний етап становлення ринку землі в Україні пов'язаний з формуванням широкого правового поля. Прийняття Законів України „Про ринок землі”, „Про іпотеку землі”, „Про державний (іпотечний) банк”, „Про оцінку земель”, „Про державний земельний кадастр” є обов'язковою умовою успішного процесу становлення, а в недалекому майбутньому — функціонування ринку землі. При цьому необхідно врахувати досвід країн Східної Європи, зокрема Угорщини щодо залучення банківського капіталу на ринок землі, створення Земельного банку, Земельного фонду.

Поетапне становлення ринку землі характерне для інших країн пострадянського простору. Так, в Казахстані на початку 90-х років також відбувався процес роздержавлення земель, селяни одержали свідоцтва про право на умовні земельні паї, була запроваджена купівля-продаж цих прав [24,105]. На основі прав на умовні земельні паї земля передавалась в тимчасове користування працівникам сільськогосподарських підприємств, розвивались орендні відносини. Повністю узаконена приватна власність на землю Земельним кодексом (2003 р.), який передбачає також механізм передачі земель в приватну власність, орієнтує власників на підвищення родючості ґрунтів, забезпечення їх екологічного використання.

В Росії приватизація земель в 90-х роках відбувався разом з реорганізацією сільського господарства. В результаті сільські жителі одержали земельні паї, які вони передали в оренду фермерам або сільськогосподарським підприємствам (5,5 млн. власників земельних паїв) або внесли в статутні капітали цих підприємств (2 млн. влас-

ників земельних паїв) [7,86]. В Росії з 2003 р. вступив в дію закон "Про оборот земель сільськогосподарського призначення", який передбачає цільове використання земель, встановлено максимальний розмір ділянки, яка може бути приватизована, введено обмеження для купівлі земель сільськогосподарського призначення для іноземних громадян. Цей закон став новим етапом на шляху формування ринку землі в Росії і свідчить про посилення державного регулювання ринку землі.

Посилення ролі держави на земельному ринку є характерним для всіх країн пострадянського простору. Проте держава мало сприяє процесу розвитку іпотечного кредитування і створення відповідних інфраструктурних елементів. Вона використовує більше адміністративні, а не економічні методи регулювання ринку землі. В усіх державах пострадянського простору, крім країн Балтії, не використовується диференційоване оподаткування використання землі і доходу від її продажу, відсутні пільгові кредити для ведення аграрного виробництва і купівлі землі, не компенсуються затрати господарюючих суб'єктів по охороні земель і підвищенню рівня її родючості.

Отже, становлення ринку землі в різних перехідних економічних системах має свої особливості.

1. В перехідних економіках країн Східної Європи становлення ринку землі відбулося в короткі строки. Цьому сприяв особливий механізм приватизації землі, розумна державна політика у сфері регулювання земельного ринку, повноцінне функціонування інфраструктури ринку землі, наявність кваліфікованих кадрів, короткий історичний період соціалістичного будівництва. Приватизація землі в цих країнах супроводжувалась реституцією. Серед країн колишнього Союзу реституція використовувалась в країнах Прибалтики, зокрема в Естонії. На наш погляд, методи реституції варто було б використати в певних регіонах України, зокрема на Закарпатті і в Галичині.

2. Трансформаційні зміни в Україні в напрямку становлення ринку землі в силу історичних обставин більш співзвучні з реформами країн пострадянського простору, зокрема Росії. Становлення ринку землі в національній перехідній економічній системі триває і вимагає розробки і прийняття відповідних законів, а також посилення державного регулювання економічними методами цього ринку. При цьому в Україні необхідно використати досвід країн Східної Європи.

3. Для всіх країн пострадянського простору, крім країн Балтії, порівняно з країнами Східної Європи характерне відставання

в проведенні земельних реформ і залученні земель в ринковий оборот. На наш погляд, причиною цього є наявність виключно державної власності на землю в радянський період і труднощами процесу становлення приватної власності на землю. Для цих країн становлення ринку землі характеризується, по-перше, роздержавленням земель, по-друге, приватизацією земель з використанням паювання роздержавлених земель, по-третє, розвитком орендних відносин власників земельних паїв і ділянок з новоствореними агроформуваннями і фермерськими господарствами, по-четверте, дуже повільним запровадженням іпотечного кредитування і інфраструктури ринку землі, по-п'яте, поступовим формуванням правового поля, по-шосте, повільною зміною адміністративних методів державного регулювання ринку землі економічними методами, які є основною ринкового регулювання економічних процесів.

Література

1. Романський М. М., Третяк А. М. Інвестиційна привабливість земельних ресурсів України // Землепорядкування.— 2002.— № 3.— С. 22-25.
2. Трегобчук В. М. Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національної економіки // Економіка АПК.— 1995.— № 6.— С. 95-98.
3. Стець М. В. Особливості реформування земельних відносин у Тернопільській області з застосуванням геоінформаційних технологій // Землепорядкування.— 2003.— № 3.— С. 11-16.
4. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми // Економіка АПК.— 2003.— № 5.— С. 3-8.
5. Колесник А. Формування ринку земель в Україні // Економіка АПК.— 2003.— № 7.— С. 129-132.
6. Прадун В. П., Трегобчук В. М. Актуальні проблеми удосконалення земельних відносин у контексті Програми дій “Порядок денний на XXI століття” // Землепорядкування.— 2002.— № 3.— С. 3-8.
7. Липски С. Изменение земельных отношений // Экономист.— 2003.— № 5.— С. 84-91.
8. Програма дій “Порядок денний на XXI століття”/ Пер. з англ.— К.: Інтелсфера, 2000.— С. 95.
9. Михасюк І., Майовець Є. Аграрний сектор АПК: проблеми і шляхи вирішення.— Львів.— 230 с.
10. Крекотень І. М. Ринок землі як складова ринку нерухомості // Регіональні перспективи.— 2003.— № 4-5.— С. 17-19.
11. Тихонов А. Г., Паламарук П. В. Наукові аспекти економічного обороту землі в Україні // Землепорядкування.— 2002.— № 3.— С. 8-21.

12. *Трегобчук В. М., Скурська Н. М.* Методологічні засади формування та функціонування ринку сільськогосподарських земель // Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 10-11 вересня 2002 року).— К, 2002.— С. 42-46.
13. *Варламов А. А., Нагаєв Р. Т., Кальченко С. А.* Методические положения управления земельными ресурсами // Теоретические и методологические положения управления земельными ресурсами и формирование системы государственного земельного кадастра: Монография.— М.: ГУЗ, 2001.— С. 5-24.
14. *Ревенко М. М.* Роль держави в регулюванні відносин власності на землю // Економіка АПК.— 2002.— № 5.— С. 27-30.
15. *Емельянов А.* Земельный вопрос в системе российских реформ // Экономист.— 2001.— № 6.— С. 3-11.
16. *Кузняк Б. Я.* Актуальні проблеми аграрних перетворень в Україні // Науковий вісник Полтавського кооперативного інституту. Серія. Економічні науки. 2000. № 1.— Полтава, 2000.— С. 29-32.
17. *Баян А. В.* Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи // Економіка АПК.— 2001.— № 11.— С. 115-118.
18. *Третьяк А. М.* Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні // Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 10-11 вересня 2002 року.— К., 2002.— С. 38-41.
19. *Третьяк А. М.* Шляхи регулювання ринку землі // Вісник аграрної науки.— 2003.— № 10.— С. 62-66.
20. *Паламарчук Л. В.* Деякі аспекти організації іпотеки землі за кордоном // Землевпорядкування.— 2003.— № 1.— С. 54-57.
21. *Шимон В. І.* Досвід створення та функціонування системи реєстрації земель і системи іпотечного кредитування в Угорщині // Землевпорядний вісник.— 2002.— № 1.— С. 48-50.
22. *Рыманов А.* Об аренде земельных долей и их доверительном управлении // Экономист.— 2003.— № 6.— С. 91-94.
23. *Герман Ц.* Десять лет земельных реформ: какие уроки может вынести Россия из мирового опыта // Вопросы экономики.— 2001.— № 8.— С. 102-108.
24. *Есимов А.* Экономический рост аграрного сектора и перспективы развития казахстанского села // Экономист.— 2003.— № 11.— С. 104-112.

Стаття надрукована у збірнику "Економіка України в євроінтеграційних процесах. Науковий збірник. Спецвипуск 13.— Львів, Інтереко, 2004.

РИНОК ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ: СУТЬ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ

У перехідній економічній системі України економічні перетворення передбачають докорінну зміну земельних відносин, що існували протягом багатьох років, відмову від виключно державної власності, формування ринку землі на основі приватної власності на неї.

Серед українських економістів немає єдиної точки зору щодо ринку землі, питання формування ринку землі викликало і викликає полеміку. Противники формування ринку землі, обґрунтовуючи свої позиції, по-перше, вважають, що у створенні в Україні ринку землі найбільше зацікавлені міжнародні корпорації та фінансові організації, які значною мірою зумовили кризовий стан в АПК, а їх діяльність є „проявом геополітичних інтересів світового капіталу перш за все до земельних ресурсів України” [1, с. 73]. По-друге, існує точка зору, що ринок землі позбавить права власності на неї тих, хто на ній працює, що земля може стати об'єктом тіньового ринку, а створення іпотечних банків призведе до втрати селянами земельних ділянок. Звичайно, великий вплив на ринок землі чинять монопольно-фінансові угруповання та „грошові мішки”, які намагатимуться свідомо утримувати низькі ціни на земельний ресурс і скуповувати за певних сприятливих для них економічних умов земельні ділянки. На наш погляд, можливість такої загрози в перехідній економіці України об'єктивно вимагає посилення ролі держави в перехідній економіці щодо регулювання ринку землі. Світовий досвід показує, що за жорсткого регулювання державою земельних відносин порушення на земельному ринку зводяться до мінімуму.

Об'єктивну необхідність формування і розвитку землі відстоюють науковці Інституту землеустрою УААН, а також економісти-аграрники Інституту аграрної економіки, зокрема П. І. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров. „Земля, як фактор виробництва,— вважає В. Я. Месель-Веселяк,— повинна бути включена в економічний оборот... За всіма правилами ринкової економіки вона повинна бути товаром, тобто купуватися і продаватися” [2, с. 6]. Без ринку землі в Україні неможливим є даліше підвищення ефективності сільсько-господарського виробництва, дальший розвиток ринкових перетворень в аграрному секторі і в усьому АПК. Від успішного функціонування ринку землі залежить “продовольча безпека держави й раціональне й екологічнобезпечне використання її найціннішого багатства — земельних ресурсів” [3, с. 6]. В Україні дуже висока частка землі як економічного ресурсу в ресурсному забезпеченні економічного розвитку. Так, частка землі складає 40-44%, основного і оборотного

капіталу — 20-21%, трудових ресурсів — 38-39% [4, с. 22]. Використання земельних ресурсів забезпечує в Україні формування 95% обсягу продовольчого фонду і 2/3 фонду товарів народного споживання [5].

Зауважимо, що Україна — унікальна держава щодо забезпеченості земельними ресурсами. По-перше, вона має найвищий рівень забезпеченості землею в розрахунку на одиницю населення серед європейських держав. Якщо в середині 90-х років в Польщі на одиницю населення припадало 0,38 га ріллі, Франції — 0,30 га, то в Україні — 0,64 га, що відповідно в 1,7 і 2,1 раза більше [6, с. 96]. По-друге, Україна має ґрунти високої якості і родючості. Наявний високий біопродуктивний потенціал, за експертними оцінками, за умови раціональної структури землекористування, високого наукового і ресурсного забезпечення дозволяє виробити на українських землях продуктів харчування на 135-140 млн. чол. [4, с. 22]. По-третє, земельний фонд максимально залучений до господарського обороту: станом на 1 січня 2001 р. розораність території складала 53,9% [4, с. 22]. Це один з найвищих показників у світі.

В останні роки в українській економічній літературі питанню формування ринку землі приділяється значна увага. На наш погляд, це пояснюється тим, що, по-перше, в Україні відбувається процес становлення ринку землі, по-друге, порівняно з адміністративною системою господарювання і використання землі, як найважливішого природного економічного ресурсу, ринкова система має переваги, по-третє, за часів адміністративної системи питання ринку землі не вивчалось, ринок землі не існував у цій системі, а для української економічної науки питання вивчення ринку землі є новим.

У вітчизняній економічній літературі існують різні точки зору щодо трактування суті ринку землі, в науковій літературі відсутній єдиний погляд на його поняття. Ринок землі навіть розглядається як складовий елемент ринку нерухомості [7, с. 17-19; 8, с. 50]. Такий підхід, на нашу думку, є некоректним, оскільки ринок землі є одним із найважливіших ресурсних ринків, що займає одне з чільних місць в економічній системі суспільства, а в аграрному секторі земля є головним економічним ресурсом. Щоб дати власне розуміння ринку землі, з'ясуємо різні підходи щодо визначення ринку землі.

1. Суть ринку землі автори зводять до відносин власності — до володіння, користування і розпорядження землею, тобто до правової (юридичної) характеристики. “Ринок землі,— на думку І. А. Колесник,— варто визначати як перехід в рамках діючого законодавства, за допомогою відповідної ринкової інфраструктури, права володіння, користування та розпорядження землею шляхом здійснення різного

роду цивільно-правових угод (оренди, іпотеки, купівлі-продажу, дарування, спадкування, обміну)” [8, с. 49-50]. На наш погляд, ринок землі реалізується за допомогою ринкових операцій — купівлі-продажу, оренди, обміну і застави. Цивільно-правові операції, а саме дарування, передача землі у спадщину, у довічне користування, розподіл землі (наприклад, передача частки землі, що є спільним майном подружжя), є позаринковими, тому не повинні включатися в ринок землі.

2. Ринок землі розглядається не як механізм взаємодії попиту на землю і пропозиції землі, а як „державно-комерційна структура” [9, с. 167], у якій держава відіграє регулюючу роль, тобто вона „має регулювати взаємовідносини між суб’єктами ринкових операцій, але не шляхом адміністративного пресингу, а за рахунок створення правових норм, які чітко регламентують дії кожного учасника ринку землі...” [9, с. 167].

3. Ринок землі трактується дуже вузько, а саме як традиційний процес купівлі-продажу, який є реалізацією механізму взаємодії попиту і пропозиції на землю: „Ринок землі — це поняття, сутність якого складає процес взаємодії попиту і пропозиції на землю, їх задоволення на засадах товарно-грошових відносин” [10, с. 56]. На наш погляд, ринок землі є ширшим поняттям, оскільки крім купівлі-продажу землі він включає оренду земельних ділянок, заставу і обмін землі. Зауважимо, що в розвинених країнах на ринку землі частка операцій, пов’язаних із купівлею-продажем земельних ділянок, в середньому становить 1-3% від їх площі [11, с. 130].

4. Ширшим підходом до трактування суті ринку землі, коли звертається увага на механізм функціонування цього ринку і реалізацію ринкових операцій із землею, є підхід А. М. Третяка. „Ринок землі,— на його думку,— це засіб перерозподілу земельних ділянок між власниками і користувачами шляхом економічних методів на основі конкурентного попиту та пропозицій на типи землекористування, які забезпечують: купівлю-продаж, оренду, заставу тощо земельних ділянок або прав на них; визначення ціни землі та визнання її капіталом і товаром; розподіл простору між конкуруючими варіантами використання земель (типами землекористування) та суб’єктами ринку” [12, с. 38]. На наш погляд, цей підхід до суті ринку землі є набагато глибшим, проте, враховуючи специфіку землі як економічного ресурсу, розуміння ринку землі повинно передбачати не тільки економічні аспекти функціонування, але повинно передбачати використання земельних ресурсів з точки зору екологічного благополуччя.

5. В економічній літературі зустрічається такий підхід до характеристики суті ринку землі, коли передбачається не тільки реалізація

ринкових операцій, але і акцентується увага на ефективному господарюванні, що можливе за допомогою ефективного використання цього економічного ресурсу. Так, Є. Янушевич зокрема вважає: „Ринок землі, як сфера товарного обігу — це обмін землі, при якому виникають і реалізуються відносини, пов’язані з купівлею-продажем, заставою, формуванням попиту та пропозиції, ціни, здійсненням ефективної господарської діяльності”[13,с108].

6. У літературі йдеться про ринок землі як у широкому, так і у вузькому значенні. Українські економісти В. М. Трегобчук і Н. М. Скурська у широкому значенні ринок землі розглядають як механізм „вирішення складних економічних, соціальних, суспільних та екологічних проблем, пов’язаних, з одного боку, з використанням, охороною, збереженням і відтворенням якісних характеристик земельних ресурсів. А з другого — з розвитком аграрної сфери, підвищенням ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпеченням продовольчої безпеки держави тощо”[14, с. 43]. У вузькому значенні ринок землі — це “дійовий механізм перерозподілу (руху) земельних ділянок між власниками і користувачами за допомогою певних економічних методів на основі нормативно-правових актів, а також конкурентного попиту та пропозиції на земельні ресурси, в т.ч. і сільськогосподарського призначення”[4, с. 43]. Такий підхід, на наш погляд, об’єднує всі попередні визначення, зважаючи на вузькі місця в поглядах названих вище авторів.

Підсумовуючи усі викладені вище точки зору, на наш погляд, сформулювати суть ринку землі можна так: ринок землі — це особлива товарна сфера економіки, де реалізуються економічні відносини з приводу купівлі-продажу, застави, оренди і обміну землі, здійснення ефективної господарської діяльності і використання даного економічного ресурсу з точки зору екологічного благополуччя.

Отже, ринок землі включає такі елементи: купівля-продаж, оренда, іпотека, обмін (рис. 1).

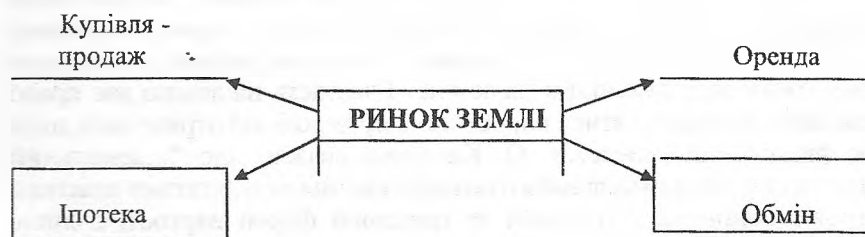

Рис. 1. Складові елементи ринку землі.

Ринок землі на відміну від ринку праці і ринку капіталу має специфічні особливості, а саме:

1. Абсолютна немобільність землі зумовлює ситуацію, коли покупець змушений особисто прибути до певної земельної ділянки.

2. Такі властивості землі, як її родючість та місце розташування є визначальними для конкурентоспроможності землі.

3. Ціна на землю повністю визначається зміною попиту на землю.

4. Власність на землю як умова перетворення землі на товар і включення землі у сферу товарного обігу має такі особливі ознаки, які відрізняють власність на землю від власності на капітал.

В Україні в 90-х роках відбувся перехід від переважання державної власності на землю до системи приватної, державної і комунальної форм власності на землю. Відповідно до нового Земельного кодексу, прийнятого Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р., в Україні ці форми земельної власності є рівноправними. Це дуже важливий крок для України в напрямі становлення і розвитку ринку землі. Саме ці три форми власності "є важливою передумовою розвитку різних форм господарювання на селі, більш раціонального ефективного і екологічнобезпечного використання й охорони земель в усіх галузях народного господарства" [14, с. 42].

В українській економічній літературі зустрічається різна термінологія щодо землі як економічного ресурсу. По-перше, зустрічається марксистський підхід, згідно з яким землю називають засобом виробництва, причому в аграрній сфері вона розглядається і як предмет праці, і як засіб праці [7, с. 18; 15, с. 3; 16, с. 115]. Така точка зору зустрічається і в російській економічній літературі [17, с. 37; 18, с. 4].

Інші економісти, вважаючи, що земля в сільському господарстві схожа із основними виробничими фондами, називають її капіталом. Так, А. Г. Тихонов і Л. В. Паламарчук стверджують: "...земля в процесі виробництва має приносити додаткову вартість, і вартість землі буде знаходити відображення в цінах виробленої продукції чи послуг" [15, с. 10]. Згідно з економічними законами, які розглядав марксизм, капітал приносить власнику дохід у формі додаткової вартості. Економісти, які розглядають землю як капітал, пояснюють таку точку зору власністю на землю. Власність на землю дає право власнику розпоряджатися виробленою продукцією і отримувати дохід як фінансовий результат. О. Кашенко вважає, що "...земельний агрокапітал без права вільного розпорядження результатами власного агровиробництва у товарній та грошовій формі вартості є лише земельним ресурсом" [19, с. 127]. Точка зору, що земля є формою основного капіталу, підтримується російськими економістами [20, с. 84].

Наші погляди не співпадають з точками зору вищеназваних авторів. По-перше, застосування старої марксистської методології є недоцільним: говорити про землю як засіб виробництва або капітал, що приносить додаткову вартість, в руслі формування ринку землі — це намагання поєднати ринкову економічну теорію і марксистську теорію.

По-друге, з позицій ринкового господарювання кожен економічний ресурс повинен приносити власнику дохід. Тим більше земля навідміну від інших економічних ресурсів — праці і капіталу — є надто специфічним економічним ресурсом.

По-третє, власність на землю, навідміну від власності на капітал, має свою специфіку, а саме:

- Власність на землю є складним поняттям, де переплітаються власність на землю з процесом землеволодіння. Саме поняття власності передбачає право володіння, право користування і право розпорядження. На наш погляд, головна особливість власності на землю полягає саме в тому, що власник володіє монополією розпоряджатися землею. Землеволодіння є об'єктивною умовою ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. Не змінивши землеволодіння, неможливо змінити господарювання, а відтак — сформувати ринок землі.

- Необхідно пам'ятати історію під час аналізу власності на землю. Будь-яка форма власності в різних історичних умовах має зовсім інший зміст і характеризується іншими закономірностями розвитку.

- Власність на землю означає збереження і нагромадження капіталу, гарантує економічну безпеку, зменшує ризик для здоров'я людини.

- Власність на землю підвищує соціальний статус людини, історично формує почуття власної гідності.

- Власність на землю формує високий рівень значущості і ролі людини у суспільстві, задовольняє потреби людини у повазі та визнанні, забезпечує високу оцінку особистості і психологічне задоволення.

Ринок землі, на наш погляд, виконує три завдання:

1. Забезпечує реалізацію принципу раціонального і ефективного використання землі. Це передбачає врахування різних факторів. Серед них найефективнішим є податок на землю, який повинен орієнтувати землекористувачів на отримання максимальної віддачі з кожної одиниці земельної площі за мінімальних затрат і стимулювати цільове використання земель.

2. Він формує відношення до землі як до особливої цінності, сприяє збереженню земель і підвищенню їх родючості. Це завдання

ринок може виконувати за умови активної ролі держави, яка забезпечує охорону земель як найважливішого природного ресурсу, створює правові, економічні і організаційно-технологічні умови для відтворення і підвищення родючості земель. Держава використовує тут як економічні важелі (надання пільгових кредитів, дотацій, податкових пільг для проведення заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів), так і адміністративні важелі регулювання (накладання штрафу за зниження родючості земель і забруднення ґрунтів, зокрема в розмірах, що компенсують затрати на їх відновлення до попереднього рівня).

Обидва завдання є взаємопов'язані, оскільки відображають еколого-економічний підхід до функціонування ринку землі. Так, досягнення максимального економічного ефекту на ринку землі можливе за умови, що це не зашкодить довкіллю і не порушить права і законні інтереси інших осіб. Інакше кажучи, економічний ефект функціонування ринку землі необхідно розглядати з точки зору екологічного благополуччя тобто він є еколого-економічним поняттям: раціональне і ефективне використання земель передбачає досягнення економічного ефекту з одночасним збереженням і поліпшенням земель в процесі їх використання. Ці завдання ринку землі є у контексті ухваленого Конференцією ООН в червні 1992 року документу "Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття", в якому наголошено на раціональному, комплексному і екологобезпечному використанню земельних ресурсів.

3. Ринок землі забезпечує розширення доступу селян до землі, передусім тим, хто здатний ефективно господарювати, виробляти необхідну для ринку сільськогосподарську продукцію.

З огляду на сформульовані нами завдання, ринок землі відіграє такі функції:

1. Надання інформації про стан земель, ціни, величину попиту на земельні ділянки і їх пропозицію.
2. Забезпечення ринкового перерозподілу земельних ділянок між юридичними і фізичними особами.
3. Забезпечення задоволення потреб населення у здійсненні ринкових операцій із землею.
4. Формування цін на землю, на основі конкретних ринкових умов.
5. Налагодження безпосереднього контакту між суб'єктами ринку землі.
6. Оптимальний розподіл простору між суб'єктами ринку землі і різними варіантами використання земельних ділянок.

7. Створення конкурентних умов під час здійсненні ринкових операцій із землею.

Формування цивілізованого ринку землі — процес дуже складний, поступовий і тривалий у часі. Становлення і розвиток ринку землі в Україні відбуватиметься з мірою формування таких першорядних умов ефективного його функціонування: формування конкурентного середовища; наявність платоспроможного попиту на землю; поява мотивації виходу на земельний ринок продавців земельних ділянок; реальна зміна цін на землю під впливом зміни попиту на неї; створення спеціалізованої інфраструктури ринку землі (Земельний банк, інформаційні, консультаційні і посередницькі структури, страхові компанії тощо); наявність контролю над ринком землі з боку держави, яка повинна регулювати перерозподіл земель, контролювати їх використання за цільовим призначенням, встановлювати розміри приватного землеволодіння; наявність землевласників, спроможних раціонально використовувати землю, отримувати задоволення від праці на ній і ефективно господарювати.

Література

1. *Стороженко О. О.* Приватна власність на землю — бурхливий розвиток чи занепад? // Вісник Уманської державної аграрної академії.— № 1, 2.— Умань, 2001.— С. 72-73.
2. *Месель-Веселяк В. Я.* Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми // Економіка АПК.— 2003.— № 5.— С. 3-8.
3. *Прадун В. П., Трегобчук В. М.* Актуальні проблеми удосконалення земельних відносин у контексті Програми дій “Порядок денний на XXI століття” // Землевпорядкування.— 2002.— № 3.— С. 3-8.
4. *Романський М. М., Третьак А. М.* Інвестиційна привабливість земельних ресурсів України // Землевпорядкування.— 2002.— № 3.— С. 22-25.
5. *Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І.* та інші. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України.— К.: РВПС України, 1999.— 245 с.
6. *Трегобчук В. М.* Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національної економіки // Економіка АПК.— 1995.— № 6.— С. 94-98.
7. *Крекотень І. М.* Ринок землі як складова ринку нерухомості // Регіональні перспективи.— 2003.— № 4-5.— С. 17-19.
8. *Колесник І. А.* Проблеми та перспективи формування в Україні ринку сільськогосподарських земель / Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного кодексу України. Матеріали всеукр. наук. конф., Київ, 10-11 вер. 2002 р.— К., 2002.— С. 49-51.
9. *Гнаткович О.* Державне регулювання ринку землі.— В кн.: Еколого-економічні проблеми розвитку АПК. Матеріали між нар. наук.-практ.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Ринок праці, як складова частина соціально орієнтованої економіки, представляє собою специфічний механізм розподілу і перерозподілу трудових ресурсів за сферами і галузями народного господарства. В сучасних умовах актуальною залишається проблема формування регіональних ринків праці як складових частин національного ринку праці в Україні. Тенденції розвитку і формування регіональних ринків визначаються економічними змінами, що відбуваються, а також місцем регіону в національній економіці.

Матеріали і методика досліджень. Формування національного ринку праці в 90-х роках ХХ ст. відбувалося в умовах складної демографічної ситуації. Аналіз демографічної статистики свідчить про поглиблення негативних тенденцій, які спостерігались в Україні з 1992 р. Так, в Україні продовжує скорочуватись чисельність населення, причому на три чверті це обумовлено природним його скороченням, яке характерне для всіх регіонів України [1]. Чисельність населення на Львівщині починаючи з 1995 року скоротилась на 5,2% [2,29]. Зниження народжуваності в поєднанні із зростанням смертності призвело до виникнення явища депопуляції, яке на Львівщині почало спостерігатися з 1995 року, а в сільській місцевості — з 1991 року. Коефіцієнт народжуваності в 90-х роках в області зменшився в 1,57 раза і у 2000 році склав 8,9 народжених на 1000 осіб населення [3,28; 4,9]. За цей період в 1,16 раза збільшилась смертність, коефіцієнт смертності у 2000 році в області склав 12,2, а в сільській місцевості — 15,4 померлих на 1000 осіб населення [2,29]. Зауважимо, що демографічна ситуація в розвинутих країнах також характеризується зниженням народжуваності, але такий стан супроводжується значним підвищенням рівня життя.

Скорочення чисельності як сільського, так і міського населення в перехідний період до ринку — це одна із особливостей як національного ринку праці, так і регіональних ринків. Воно обумовлене не тільки явищем депопуляції, а також міграційними процесами. У 2000 році на 1000 осіб населення Львівщини прибуло 14 осіб, а вибуло 15,6 осіб [5,283]. Економісти, які аналізували регіональний ринок праці на Львівщині [6], виявили високий рівень готовності людей до трудової еміграції, яка, ймовірно, збільшиться після підписання та ратифікації міждержавних угод з питань регулювання трудових взаємовідносин і легалізації трудової міграції. Як міграційні процеси, так і депопуляцію в Україні необхідно розглядати не лише

з позицій демографічного підходу, їх в першу чергу слід розглядати з економічного боку: демографічні процеси, зміни у віковій структурі населення мають безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток України.

Починаючи з 1995 року на Львівщині трудові ресурси зменшилися на 3,8% і в 2000 році становили 1677,9 тис. осіб [5,286]. Сталася зміна і в розподілі трудових ресурсів за формами власності. Зміна форм власності, починаючи з 1995 року, зумовила стабільне зменшення чисельності працівників, зайнятих в підприємствах і установах державної і комунальної форм власності. Так, у 1995 році їх частка в загальній чисельності зайнятих працівників складала 70,3%, а у 2000 році — 49,2% [7,61-62]. За цей період збільшилася частка працівників, зайнятих на підприємствах приватної власності з 0,1 до 4,7% і підприємствах колективної власності з 29,5 до 45,9% [7,61-62]. Зауважимо, що частка зайнятих на приватних підприємствах в області є низькою, цей показник відстає від середнього показника по Україні.

Зайнятість населення значною мірою залежить від співвідношення працюючих і утриманців. На тисячу осіб працездатного віку на 1 січня

2001 р. у Львівській області припадало 727 чоловік непрацездатного віку, що на 8,5% менше, ніж на 1 січня 1996 року [5,266]. За нашими підрахунками, демографічне навантаження на одного працездатного в сільській місцевості у 1,3 рази вище порівняно з середнім показником в області. Це пояснюється тим, що в структурі трудових ресурсів у 2000 році частка працездатного населення складала 57,9%, а в сільській місцевості вона була нижчою — 52,2% [2,22,24].

Попит і пропозиція праці є головними елементами ринку праці. Рівновага між ними свідчить про стабілізацію економічного розвитку. В сучасних умовах як на рівні національного ринку праці, так і регіональних ринках праці спостерігається диспропорція попиту і пропозиції праці, яка є причиною виникнення безробіття і низького рівня зайнятості.

У 2000 році в загальній кількості трудових ресурсів зайняте населення складало 67,6% [5,286]. Починаючи з 1995 року кількість працівників, зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, скоротилася на 12,3% [5,286]. Зауважимо, що розрахований рівень зайнятості згідно з прийнятою у світовій практиці методикою Міжнародної організації праці є набагато нижчий — 57,2%, у тому числі в містах — 55,4%, у сільській місцевості — 59,4% [5,292]. Проте наведені дані, на наш погляд, не відображають фактичного стану на регіональному ринку праці, зокрема тому, що керівники підприємств

не завжди вдаються до скорочення чисельності працюючих, мотивуючи свої дії соціальною незахищеністю працівників і потребою зберегти кваліфіковані кадри. В результаті виникає надлишкова робоча сила на підприємствах, тобто неповна зайнятість працездатного населення. В усіх галузях економіки Львівщини у 2000 році 17,0% працівників працювали в режимі неповного робочого тижня, крім цього, 19,3% працівників перебували в адміністративних відпустках [5,306]. Зауважимо, що неповна зайнятість на регіональному ринку праці починає поступово знижуватися. Ця тенденція спостерігалась у 2000 р., і 2001 р. Це позитивне явище, але на найближчу перспективу вимушена неповна зайнятість, що є однією з форм прихованого безробіття, залишається реальною. Вона пов'язана з низьким рівнем оплати праці, невідповідністю роботи професійно-кваліфікаційному статусу працівника, необхідністю пошуку роботи поза підприємством.

Зниження зайнятості обумовило збільшення чисельності безробітних на регіональному ринку праці. Рівень офіційного зареєстрованого безробіття на Львівщині, який розраховується за даними державної служби зайнятості, становив у 2000 році 6,1% і був в 5,9 раза вищий, ніж в 1995 році [7,15]. Цей показник не повною мірою відображає гостроту проблеми, він у 2,2 раза є нижчий за аналогічний показник, розрахований за методикою МОП. У

2001 році офіційний рівень безробіття дещо знизився і склав 4,11% (за методикою МОП — 12,7%) [3,29]. Зауважимо, що рівень безробіття на Львівщині є вищий порівняно з цим показником в Україні. Рівень зареєстрованого безробіття в Україні на 1 січня 2001 р. склав 4,2% від працездатного населення [8].

Однією з характеристик ринку праці, крім рівня зайнятості і рівня безробіття, є тривалість безробіття. В останні роки середня тривалість безробіття в Україні збільшується, що свідчить про застійний характер цього явища. На Львівщині у 2000 році половина безробітних були безробітними більше року, 11,2% безробітних не мали роботи вже понад 3 роки [7,16].

Серед безробітних особливо велику частку займають жінки і молодь. Так, у 1995 році на Львівщині жінки склали майже дві третини, а молодь у віці до 28 років — одну третину від чисельності безробітних. У 2000 році серед безробітних частка жінок складала 60,6%, а молоді — 27,2%, відповідно ці показники в 2001 році становили: 62,4% і 24,9% [9].

Зростання безробіття в другій половині 90-х років ХХ ст. на Львівщині обумовлене постійним зростанням чисельності вивільнених працівників в галузях економіки. Так, у 1995 році звільнилося

з постійного місця праці в 1,35 раза більше працівників, ніж було прийнято на роботу [7,94], у 2000 році це співвідношення складало 1,46 раза [10], а у 2001 році — 1,4 раза [3,30].

Збільшення пропозиції праці на регіональному ринку праці протягом 1995-2000 рр. пов'язане з проблемою працевлаштування молоді після закінчення навчання. За цей період кількість студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах III і IУ рівнів акредитації, зросла в 1,4 раза [3,36], дещо зменшилась кількість студентів у вищих навчальних закладах I і II рівнів акредитації, а також учнів професійно-технічних училищ. Ця тенденція характерна і для 2001 року. Проблема працевлаштування молоді після закінчення навчання пояснюється, по-перше, тим, що молодь після закінчення навчання є недостатньо конкурентною, часто рівень її професійної підготовки не відповідає потребам сучасного ринку. По-друге, підготовка і розподіл випускників навчальних закладів не контролюється державою, здійснюється без будь-якого прогнозування, не враховує скорочення попиту на спеціалістів на ринку праці.

Разом із зростанням пропозиції праці на регіональному ринку праці з 1999 року намітилась позитивна тенденція щодо зростання попиту на працю. Ця тенденція є характерною і для національного ринку праці. Потреба підприємств і організацій Львівської області в працівниках на заміщення вільних робочих місць і вакансій у 1999 році складала 1088 осіб, у 2000 році — 1234 особи, у 2001 році — 2280 осіб. В результаті в 2000 р. в порівнянні з

1999 роком зменшилося навантаження на одне вільне робоче місце зі 102 до 74 осіб. В 2001 році пропозиція праці на одне вільне робоче місце складала 27 осіб [3,30].

Незважаючи на прогресивність цієї тенденції, із загального попиту на працю у 2000 році потреба в жіночій праці складала 17,3%, а робочі місця для молоді у віці до 28 років становили лише 2,8% [5,295].

На регіональному ринку праці з 1999 року намітилась і ще одна позитивна тенденція — темпи приросту робочих місць перевищували темпи зростання чисельності безробітних. Проте на даний час значна частина населення області поки що не може реалізувати своє бажання брати участь в активній економічній діяльності.

Робота державної служби зайнятості населення на регіональному ринку праці спрямована в основному на пасивні заходи регулювання ринку праці — реєстрація і облік незайнятого населення, виплата по безробіттю. Крім цього, служба зайнятості сприяє працевлаштуванню незайнятого населення, підвищенню кваліфікації і перепідготовці робочої сили. Останнє є дуже актуальним, оскільки на регіональному ринку праці наявна ситуація, коли професійно-

кваліфікаційна структура незайнятого населення не відповідає сучасному попиту на працю та рівню кваліфікації.

Чинником, який сприяє збільшенню зайнятості населення є створення нових робочих місць. У загальній чисельності працевлаштованого незайнятого населення у 2000 році за сприяння служби зайнятості по Львівській області жінки складають 45%, а молодь у віці до 28 років — 39% [5,297]. 43,21% працевлаштованих у 2000 році одержали роботу на підприємствах і в організаціях державної і комунальної власності, 47,2% — на підприємствах колективної власності і тільки 9,6% — на підприємствах приватної власності [5,297].

На регіональному ринку праці склалася сьогодні ситуація, коли професійно-кваліфікаційна структура незайнятого населення не відповідає існуючому попиту на працю та рівню кваліфікації. На обліку в службі зайнятості є значна кількість кваліфікованих працівників з вищою освітою, а також випускники вищих навчальних закладів, які ще не мають досвіду роботи. На даний момент часу на ринку праці для цієї категорії незайнятого населення ще не створено робочі місця. Так, серед працевлаштованого незайнятого населення у 2000 році четверта частина отримала робочі місця, що не потребують професійної підготовки [5,297]. Тому можна зробити висновок що, на регіональному ринку праці Львівської області наявне не просто перевищення пропозиції праці над попитом. Для цього ринку праці характерною є значна перевага кваліфікованої робочої сили над попитом на неї.

Результати досліджень. Проведені нами дослідження регіонального ринку праці Львівської області показали, що його розвиток теж має свою специфіку. Економічний спад, структурні поступові зміни в економіці, міграційні процеси, несприятлива демографічна ситуація зумовили певну напруженість на ринку праці Львівщини. Ефективного функціонування ринку праці на Львівщині не досягнуто, наявна диспропорція між попитом на працю і її пропозицією, висока частка жінок і молоді в загальній чисельності безробітних.

Висновки. На даному етапі регіональний ринок праці потребує посилення регулюючої і контролюючої функцій держави, розробки заходів, пріоритетними серед яких повинні бути:

- прискорення структурної перебудови економіки області;
- проведення через державні служби зайнятості активної державної політики регулювання регіонального ринку праці, спрямованої на створення нових робочих місць;
- створення єдиного банку даних про робочі місця як на регіональному, так і національному ринку праці, надання населенню цієї інформації;

— розвиток і створення нових вільних економічних зон, які дадуть можливість залучити додаткові інвестиції в регіон і збільшити попит на працю;

— державна фінансова підтримка підприємств, які створюють робочі місця для молодих спеціалістів, жінок, що мають неповнолітніх дітей, а також людей з обмеженою працездатністю;

— планування і прогнозування попиту на тих чи інших спеціалістів в цілому і в регіонах зокрема, враховування цього прогнозу при формуванні державного замовлення на їх підготовку навчальними закладами.

Література

1. Інформаційний бюлетень Державного комітету статистики.— 1999.— № 10-12.— С. 12.
2. Населення Львівської області, 2000 рік: Демографічний щорічник / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 2001.
3. Львівщина в цифрах в 2001 році: Стат. довідник / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 2002.
4. Чисельність населення Львівської області на 1 січня 1996 року / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 1996.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2000 рік / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 2001.
6. *Долішній М., Садова У., Семів Л.* Проблеми ринку праці: потенціал науки в регіональних інтересах управління // Регіональна економіка.— 2000.— № 1.— С. 77.
7. Праця у Львівській області у 2000 році: Стат. зб. / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 2001.
8. *Черниш Т.* Зрушення в зайнятості населення України, спричинені реструктуризацією підприємств // Україна: аспекти праці.— 2001.— № 4.— С. 18.
9. Використання трудових ресурсів, середньомісячний дохід та заробітна плата за галузями народного господарства у 1995 році у Львівській області: Стат. бюлетень / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 1996.— С. 11.
10. Зайнятість та рівень оплати праці в 2001 році: Стат. бюлетень / Львівське обласне управління статистики.— Львів, 2000.

Стаття надрукована у збірнику «Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища та розвитку. Том 2. «Еколого-економічні проблеми розвитку АПК».— Львів, 2002.

ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ: СЬОГОДЕННЯ В УКРАЇНІ І ПОГЛЯДИ В. ЛИПИНСЬКОГО

Земля є важливим економічним ресурсом, джерелом національного багатства, від його використання залежить економічне зростання, рівень життя і здоров'я нації. Раціональне і високоефективне використання земель — це важлива економічна проблема. В Україні підвищення ефективності використання землі пов'язане із проведенням аграрної реформи, що передбачає створення інституту приватної власності на землю. Власність на землю завжди була основою земельних відносин і всієї системи аграрних відносин, оскільки мова йде про інтереси селянина, мотивацію до праці, її результативність, тобто про фактори, що визначають ефективність аграрного виробництва.

Приватна власність на землю завжди оцінювалась неоднозначно. О. Соскін, відстоюючи інститут приватної власності на землю, стверджує, що людина „...без приватної власності є рабом. Натомість людина, що має приватну власність, за допомогою якої вона здобуває засоби для життя, є економічно вільною... А тому будь-яке примусове позбавлення людини приватної власності чи права на неї є насильством” [10, 12]. Саме приватна власність активізує господарську творчість людини, вона тоді є впевнена, що продукт її праці не буде у неї забрано, вона дає людині спокій і викликає у неї волю до зосередженої і постійної праці [2].

Власники землі зацікавлені використовувати землю з максимальною вигодою. „Приватна власність на землю, — вважає А. Богдан, — є одним з найважливіших чинників поліпшення інвестиційної привабливості України, дає змогу істотно підвищити обсяги інвестиційних вкладень” [1, 21]. Як вітчизняний, так і зарубіжний досвід свідчить про набагато ефективніше ведення аграрного виробництва, що ґрунтується на приватній власності.

Противники приватної власності на землю свої позиції обґрунтовують по-різному. Зокрема, В. Сенчук і В. Семенюк вважають, що „приватна власність на землю зробить нашу сільгосппродукцію дорожчою на розмір земельної ренти, за рахунок якої ціни підвищаться майже вдвічі” [9, 63]. На їхню думку, „...впровадження приватної власності на землю для України є не кроком до ринку, а кроком у прірву. Бо саме через це земля перестане бути однаково доступною для всіх, хто її обробляє” [9, 64], а це загальмує економічний розвиток країни. Проти приватної власності на землю висловлюється Л. Котляров, який пропонує запровадити купівлю-продаж сільськогосподар-

ських земель і приватну власність на них “з 1 січня 2015 року, коли у селян будуть необхідні засоби” [4, 39]. На нашу думку, автор ототожнює приватну власність на землю і купівлю-продаж землі, і тому він робить неправильний висновок. Приватна власність на сільськогосподарські землі в Україні є вже реальністю. Ми погоджуємося тільки з тим, що купівля-продаж сільськогосподарських земель є передчасною.

Деякі економісти висловлюють точку зору, згідно якої приватна власність на землю повністю не заперечується, вона можлива, проте повинна існувати як трудова приватна власність. Трудова приватна власність виникає тоді, коли власник і господар землі — один суб'єкт. “Приватна власність на землю тих, хто її обробляє,— зауважують Л. Ю. Мельник і Ю. О. Литвин,— є соціально справедливою в тому аспекті, що вона виключає нетрудові доходи від землі. У соціальному контексті трудова власність на землю порівняно з приватною власністю землевласників, які здають землю в оренду, є справедливою” [5, 36].

Під нетрудовим типом приватної власності, як стверджує М. М. Павлишенко, розуміється власність, яка “відірвана від процесу виробництва і виражає лише ставлення людини до речей як до своїх, яке закріплюється відповідними юридичними актами, правом власності. Її власниками стають особи, що не створили своєю працею того багатства, яким вони володіють” [7, 60]. “Нетрудова власність дає можливість одержувати нетрудові доходи (земельну ренту)” [7, 62]. На нашу думку, реалізацію приватної власності у формі орендних відносин не слід називати нетрудовою власністю, оскільки справедливим є те, що власник кожного фактору виробництва повинен мати дохід. Тому власник землі повинен одержувати ренту незалежно від того, чи він сам її обробляє, чи здає її в оренду.

Звичайно, в науковому світі наявність різних точок зору є звичним і типовим явищем. Проте існування в українській літературі альтернативних точок зору щодо приватної власності на землю свідчить про складність процесу переходу від державної до приватної власності. Ми підтримуємо авторів, які відстоюють точку зору, що приватна власність на землю сприяє ефективному її використанню, є умовою переходу до ринку [6], умовою відродження українського села. У цьому контексті сьогодні дуже актуальними є погляди В. Липинського на аграрну проблему. У своєму виступі в „Хліборобській Україні” (Відень, 1920 р.) він обґрунтовує необхідність приватної власності на землю, оскільки психологія хлібороба, як власника, базується на вірі у свою працю, свої руки, на відповідальності за кожний крок, зроблений у своєму господарстві, як

частині національного господарства. На його думку, теза про ліквідацію приватної власності на землю базується на тому, що людина, яка народилася, повинна мати однакові права до всіх земель і тому може проживати в будь-якій країні світу. В.Липинський зауважує: „Ця теза могла народитися в душі народа, що стратив свою власну Батьківщину і тисячоліттями розсипаний по світу хоче почувати себе як дома всюди, де тільки комусь із його рядів вдалося вигідно отаборитись” [12, 12].

В своїй основній праці „Листи до хліборобів” (Відень, 1920-1926 рр.) В. Липинський аналізує ситуацію на селі в Україні, зокрема, негативні наслідки націоналізації землі. Він ставить питання: „Чи може без приватної власності на землю існувати нація? Чи в стані така нація, що не зв’язана з землею мільйонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням діничної, приватної власності, витворити в собі поняття „батьківщини”, поняття рідної землі?.. Чи може виробитись національна традиція (без якої не буває націй) там, де земля не держиться століттями в одній сім’ї?” [12, 18]. Відстоюючи приватну власність на землю, він відповідає, що „без земельної підстави не може бути Української Держави, нема і не може бути Української Нації; ...що підставою існування хліборобської класи є приватна власність на землю” [12, 18-19]. Ці погляди В. Липинського є актуальними у нинішній час, коли стоїть питання становлення власника землі, господаря на ній, відродження українського села і збереження землі для майбутніх поколінь.

Україна — унікальна держава щодо забезпеченості земельними ресурсами. По-перше, дуже висока частка землі, як економічного ресурсу, в ресурсному забезпеченні економічного розвитку. Так, частка землі складає 40-44%, основного і оборотного капіталу — 20-21%, трудових ресурсів — 38-39% [8, 22]. По-друге, вона має найвищий рівень забезпеченості землею в розрахунку на душу населення-серед європейських держав. Якщо в середині 90-х років в Польщі на душу населення припадало 0,38 га ріллі, Франції — 0,30 га, то в Україні — 0,64 га, що відповідно в 1,7 і 2,1 раза більше [11, 96]. По-третє, Україна має ґрунти високої якості і родючості. Наявний високий біопродуктивний потенціал, за експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування, високому науковому і ресурсному забезпеченні дозволяє виробити на українських землях продуктів харчування на 135-140 млн. чол. [8, 22].

Земля на відміну від інших економічних ресурсів є надто специфічним економічним ресурсом. Власність на землю, як умова перетворення землі на товар і включення землі в сферу товарного

обігу, має такі особливі ознаки, які відрізняють власність на землю від власності на капітал. По-перше, власність на землю є складним поняттям, де переплітаються власність на землю з процесом землеволодіння. Саме поняття власності передбачає право володіння, право користування і право розпорядження. На наш погляд, головна особливість власності на землю полягає саме в тому, що власник володіє монополією розпоряджатися землею. Землеволодіння є об'єктивною умовою ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. Не змінивши землеволодіння, неможливо змінити господарювання, а відповідно – сформувавши ринок землі.

По-друге, необхідно враховувати історизм при аналізі власності на землю. Будь-яка форма власності в різних історичних умовах має зовсім інший зміст і характеризується іншими закономірностями розвитку. По-третє, власність на землю означає збереження і нагромадження капіталу, гарантує економічну безпеку, зменшує ризик для здоров'я людини. По-четверте, власність на землю підвищує соціальний статус людини, історично формує почуття власної гідності. По-п'яте, власність на землю формує високий рівень значущості і ролі людини у суспільстві, а відповідно задовольняє потреби людини у повазі та визнанні, забезпечує високу оцінку особистості і психологічне задоволення.

В Україні в 90-х роках відбувся перехід від переважання державної власності на землю до приватної, державної і комунальної форм власності на землю. Відповідно до Земельного кодексу, прийнятого Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р., ці форми земельної власності є рівноправними. В Україні станом на 1 січня 2003 р. в державній власності перебувало 49,5% земель, у приватній — 50% і колективній — 0,5%, сільськогосподарських угідь відповідно: 28,2, 71,4 і 0,4%; ріллі — 20,1, 79,6 і 0,3% [5, 135]. Отже, майже 2/3 земель сільськогосподарського призначення знаходиться у приватній власності.

Еволюційний перехід від державної до приватної форми власності на сільськогосподарські землі передбачає декілька етапів. Перший етап почався з 1992 р. і пов'язаний з процесом роздержавлення земель і передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам. Для цих підприємств це означало відновлення їх справжнього права на землю.

Другий етап, який пов'язаний з формуванням приватної власності на землю на базі паювання роздержавлених земель сільськогосподарських підприємств з отриманням земельних сертифікатів, почався з 1997 р. Одночасно відбувалась приватизація земельних ділянок

громадянами для ведення особистого підсобного господарства та селянського (фермерського) господарства, будівництва житлових будинків, садівництва, городництва, дачного і гаражного будівництва.

Третій етап становлення власності на землі сільськогосподарського призначення почався з 2000 р. і характеризується розвитком орендних відносин на основі приватної власності. Селяни реалізують своє право на землю за допомогою орендних відносин з новоствореними агроформуваннями, фермерськими господарствами та іншими суб'єктами господарювання. Орендні відносини зайняли домінуючу позицію в сільському господарстві. Орендовані землі зараз охоплюють близько 85% сільськогосподарських угідь [5, 139].

Необхідність орендних відносин в Україні зумовлена багатьма обставинами. По-перше, власники паїв і земельних ділянок в більшості є пенсіонерами, а тому не мають змоги і фізичних сил господарювати окремо. По-друге, на селі є люди, які хочуть самостійно працювати, але мають землю в обмеженій кількості.

Оренда, як форма ринкових операцій із землею, повинна сприяти руху землі до дбайливого господаря. Саме це відповідає сучасним вимогам формування оптимальних за розміром господарських структур в аграрній сфері. Проте в Україні в повній мірі це не відбувається. Майже 87% усіх договорів оренди землі укладають строком до 5 років [5, 139]. Така ситуація породжує цілу низку проблем, причому як економічних, так і екологічних, зокрема, по-перше, виникає проблема збереження орендованих земель в єдиному масиві господарюючого суб'єкта, а по-друге, знижується родючість ґрунтів, оскільки строки оренди повинні бути пов'язані із періодами ротації сівозмін. Переважання короткострокової оренди свідчить про те, що власники земельних ділянок і паїв, незадоволені рівнем орендної плати і формою її виплати. Орендна плата виплачується в основному в натуральній формі, в 2003 р. її частка в орендній платі складала 81,1% [3, 45], а середній розмір орендної плати в розрахунку на 1 гектар орендованої землі в середньому складав 116,6 грн. [3, 44].

В Україні в 2003 р. в порівнянні з 1998 роком площа орендованих земель зросла у 25 разів [3, 44], проте це не сприяло підвищенню родючості ґрунтів, зростанню виробництва сільськогосподарської продукції і покращенню екологічного стану сільськогосподарських угідь. Отже, сама по собі приватна власність і орендні відносини не вирішують аграрних проблем. Це вимагає посилення ролі держави.

У цьому контексті доцільно зауважити, що в 20-х роках ХХ ст. В. Липинський також наголошував на необхідності посилення ролі держави у вирішенні тодішніх аграрних проблем. Держава, на його

думку, повинна регулювати розмір господарств, їх кількість, сприяти “забезпеченню можливості відходу зайвих робочих рук села і приросту хліборобського населення до інших занять, що забезпечують прожиття” [12, 21], тобто також регулювати ринок праці в сільській місцевості. Вирішення різних аграрних проблем, на думку В. Липинського, “мусить відбутися на місцях, за принципом індивідуальним, заходами самої хліборобської кляси під контролем держави, без втручання сторонніх, з хліборобською продукцією не зв’язаних, груп населення” [12, 20].

Обґрунтоване і своєчасне втручання держави в характер землеволодіння і землекористування, реалізація державою економічного механізму регулювання земельних відносин забезпечує еволюційний процес розвитку аграрного сектору економіки, відродження земель, підвищення ефективності їх використання.

Посилення державного регулювання земельних відносин в Україні, на наш погляд, зумовлено: по-перше, потребою забезпечення належної охорони земель шляхом раціонального їх використання і збереження, поліпшення їх екологічних цінностей в процесі використання; по-друге, необхідністю розширення правового поля і розробкою і прийняття в першу чергу Законів України “Про ринок землі”, “Про іпотеку землі”, “Про оцінку земель”, “Про державний земельний кадастр”, “Про охорону землі”; по-третє, потребою забезпечення жорсткого контролю за дотриманням усіма землевласниками і землекористувачами положень Земельного кодексу та інших законодавчих актів щодо землі і недопущенням спекуляції із землею; по-четверте, необхідністю надання суб’єктам господарської діяльності фінансової і організаційної підтримки, податкових і кредитних пільг; по-п’яте, об’єктивним правом державної власності на землю, яке забезпечує єдність енергетичної та космічної систем, транспорту, зв’язку, охорони національних природно-заповідних та історико-культурних об’єктів, науки тощо); по-шосте, потребою посилення контролю держави за процесом парцеляції продуктивних земель, який в Україні набув неконтрольованого характеру.

Зауважимо, що в всіх країнах світу земля є об’єктом державного регулювання, немає необмеженого права приватної власності на землю і безконтрольних операцій із купівлею і продажем землі. Державне регулювання є реальним механізмом економічного впливу на процес використання землі і господарювання на ній. Посилення державного регулювання земельних відносин в перехідних економіках країн Східної Європи особливо стало актуальним з початком переговорного процесу про приєднання цих країн до Євросоюзу.

Отже, реформування аграрного сектору економіки пов'язане з реформуванням відносин власності. Становлення ринкових відносин в перехідній економіці передбачає зміну власності на землю, утвердження інституту приватної власності на землю, залучення землі до економічного ринкового обороту. Питання приватної власності на землю в національній економіці таке ж актуальне, як і 100 років назад. Майже 100 років назад В. Липинський писав: "Які б політичні куншти не викидали наші й чужі комуністи, есери й уся демократична братія, а приватної власності на землю вони в Україні не знищать, а тим самим хліборобської української класи не зруйнують" [12, 21]. Можна тільки уявити, якого б розквіту здобула українська нація, якби вона еволюційним шляхом розвивалася протягом хоч би останніх 100 років, коли б вона обминула всі катаклізми двадцятого століття. Сьогодні підтверджує, що процес зміни земельних відносин, утвердження інституту приватної власності на землю в Україні є дуже складним та поступовим. На сьогодні цей процес вимагає посилення державного регулювання, який дозволить підвищити ефективність використання сільськогосподарських земель і результативність всієї аграрної сфери. При цьому необхідно врахувати світову практику і досвід перехідних економік країн Східної Європи.

Література

1. Богдан А. Продаж землі в Україні // Вісник податкової служби України.— 2001.— № 23.— С. 21-64.
2. Буздалов И. Частное земледелие — основа эффективной системы аграрных отношений // Международный сельскохозяйственный журнал.— 2001.— № 1.— С. 27-32.
3. Данкевич А. Є. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві // Економіка АПК.— 2004.— № 5.— С. 43-46.
4. Котляров Л. Частная собственность на землю преждевременна // Економіст.— 2004.— № 11.— С. 38-39.
5. Мельник Л. Ю., Литвин Ю. О. Соціально-економічні аспекти приватної власності на землю сільськогосподарського призначення // Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво.— 2004.— № 2.— С. 135-140.
6. Михасюк І. Розвиток приватних агро формувань і подолання аграрної кризи // Економіка України.— 2000.— № 8.— С. 62-66.
7. Павлишенко М. М. Яка приватна власність на землю нам потрібна? // Економіка України.— 1996.— № 4.— С. 59-66.
8. Романський М. М., Третяк А. М. Інвестиційна привабливість земельних ресурсів України // Землепорядкування.— 2002.— № 3.— С. 22-25.
9. Сенчуков В., Семенюк В. Яка власність на землю потрібна Україні? // Економіка України.— 1997.— № 12.— С. 63.

10. *Соскін О.* Приватна власність в Україні має бути священною та недоторканою // *Економічний часопис*.— 1999.— № 2.— С. 11-12.
11. *Трегобчук В. М.* Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національної економіки // *Економіка АПК*.— 1995.— № 6.— С. 94-97.
12. *Шемет С.* Сучасна боротьба за новий світ та аграрна проблема України в освітленні В. Липинського // *Нація в поході. Орган української державницької думки*.— Львів.— Ч. 19-20.— 1940 р., 25 грудня.— С. 9-22.

Стаття опублікована: Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття / Восьмі читання пам'яті В. Липинського // Матеріали доповідей учасників III Міжнародної науково-практичної конференції (14 квітня 2005 р.) — Луцьк: вид-во "Волинська обласна друкарня", 2005.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИХОВАНОГО БЕЗРОБІТТЯ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Проблема безробіття — одна з найактуальніших проблем, які виникають на ринку праці. Не винятком є і Україна, де трансформаційні зміни спричинили суттєві зміни в сфері зайнятості. В усіх країнах так званого соціалізму, до початку економічних реформ зайнятість розглядалася як загальна, повна і обов'язкова, офіційне безробіття було відсутнім, проте добре відомо, що безробіття у прихованій формі існувало. Надлишкова робоча сила в умовах командно-адміністративної економіки була результатом низької інтенсивності і продуктивності праці. На думку українського економіста М. Шаленка, в кінці 80-х років надлишкова робоча сила в Україні складала 20% [11, ст.26].

В 1-ій половині 90-х років національний ринок праці формувався за умови перевищення пропозиції праці над попитом. Проте офіційний рівень безробіття був близьким до радянських часів, не здійснювалась реструктуризація прихованого безробіття у відкрите. Приховане безробіття існувало в усіх країнах СНД. Так, згідно даних програми "Російський економічний барометр", в цих країнах в 1995-1996 рр. приховане безробіття спостерігалось приблизно на 60% промислових підприємств, а середній рівень завантаженості персоналу не досягав 80% [8, ст. 23].

На противагу в країнах Східної Європи офіційний рівень безробіття був дуже високий. Так, на кінець 1993 р. у Польщі, Словенії, Словаччині і Угорщині частка безробітних у складі

економічно активного населення складала 12,6-16,4% [1, ст. 122]. В цих країнах розвиток ділової активності, підприємництва, малого і середнього бізнесу з 1994 р. забезпечує зростання виробництва і зниження рівня безробіття. У 1995 р. рівень безробіття в Чехії складав 2,8%, Угорщині — 10,5%, Польщі — 14,5%, Словенії — 13,7%, Словаччині — 13,5% [1, ст. 122]. Це означає, що високий рівень офіційного безробіття є фактором виходу економіки з кризи, економічного зростання, тобто створення сприятливої конкуренції як на ринку праці, так і в національній економіці в цілому.

Рівень зареєстровано безробіття в П половині 90-х років постійно зростав і на кінець 1999 р. складав 4,3% від працездатного населення [7, ст. 44]. В 2000 і в 2001 роках рівень безробіття поступово знижувався: з 4,2% в 2000 р. і 3,7% в 2001 р.— 3,7% [7, ст. 44]. Чисельність безробітних, зареєстрованих службою зайнятості в Україні, на кінець 1999 р. становила 1174,5 тис. чол., на кінець 2001 р.— 1008,1 тис. чол. [7, ст. 44]. Ці показники не відображають фактичної ситуації на ринку праці. Вони не дають уявлення, по-перше, про вакансії, які виникають на підприємствах, але заповнюються шляхом внутрішнього найму або через альтернативні державній службі зайнятості інстанції.

По-друге, пропозиція в даному контексті включає лише офіційно зареєстрованих безробітних і не дає повної інформації про безробіття. В Україні існує приховане безробіття. За підрахунками Лібано-вої Е. М., рівень безробіття в 2000-2001 рр., включаючи офіційну і приховану форму складав 16,3% [4, ст. 38]. В Україні для більш повного і точного аналізу ринку праці дані статистичних форм доповнюють матеріалами вибіркового обстеження економічно активного населення та підприємств. Згідно з розрахунками, здійсненими за методологією МОП, у 1998 р. рівень безробіття становив 11,3% [6, ст. 22], в 2001 р.— 11,1% [7, ст. 26].

Приховане безробіття означає, що на підприємствах є надлишкова кількість працівників. Така неповна зайнятість працездатного населення спостерігається тоді, коли працівники підприємства переводяться на роботу в умовах неповного робочого дня, а також коли працівники є у вимушених відпустках без збереження чи з частковим збереженням заробітної плати. Згідно проведених Державним комітетом статистики обстежень на промислових підприємствах в 1999 р., за оцінкою керівників, надлишкова чисельність працівників складає від 10 до 33% персоналу [3, ст. 13]. Керівники підприємств, незважаючи на тривалий спад виробництва, не вдавалися до скорочення чисельності працюючих, мотивуючи свої дії соціальною

незахищеністю працівників, необхідністю зберегти кваліфіковані кадри, а також оптимізмом щодо збільшення виробництва в недалекому майбутньому.

В Україні відсутні закони, які б регулювали трудові відносини при скороченні виробництва, умови компенсаційних виплат, умови перепідготовки кадрів в умовах вимушеної зупинки виробництва. Працівники, які вимушено зайняті неповний робочий день або які мають тимчасову перерву в роботі, є менш захищені, ніж безробітні. В Законі України "Про зайнятість населення" тих, хто працює в умовах повного і неповного робочого часу віднесено до зайнятого населення. Необхідно законодавчо затвердити норматив робочого часу і визнати категорію частково безробітного за міжнародними нормами, а також визначити розмір допомоги частково безробітним зі сторони держави і підприємства і запровадити страхування на випадок часткового безробіття.

Зауважимо, що неповна зайнятість на ринку праці в Україні починає поступово знижуватися. Ця тенденція спостерігається в Україні з 1999 р. Частка працюючих за режимом неповного робочого дня зменшилася з 17,63% в 1999 р. до 13,3% в 2001 р., відповідно зменшилася і частка тих, хто перебуває у вимушених адміністративних відпустках тривалістю понад три місяці підряд — відповідно з 22,0 до 7,2 % [7, ст. 131].

За оцінками економістів, надлишкова робоча сила зараз складає 20-25% зайнятих працівників [10, ст. 3]. За нашими підрахунками, частка надлишкової робочої сили є нижчою. Використовуючи запропоновану І. Грабинським методику [2, ст. 75], приховане безробіття на виробництві оцінюємо як суму двох величин: частка кількості працівників, що перебувають у вимушених адміністративних відпустках, плюс близько половини від частки тих, хто працював неповний робочий день. Відповідно приховане безробіття на виробництві, тобто надлишкова робоча сила в 1999 р. складала:

$22,0\% + 17,6\% / 2 = 30,8\%$; в 2000 р.: $16,1\% + 13,3\% / 2 = 22,75\%$., в 2001 р.— $7,2\% + 13,3\% / 2 = 13,85\%$ [7, ст. 131].

Зменшення неповної зайнятості є позитивним явищем, але на найближчу перспективу вимушена неповна зайнятість, що є однією з форм прихованого безробіття на виробництві, залишається реальною. Думку про необхідність звільнення з виробництва надлишкових працівників висловлюють українські економісти [10, ст. 3; 5, ст. 16]. Вони вважають, що це стимулюватиме економічний розвиток і сприятиме ефективному використанню робочої сили на основі ринкових механізмів. Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки, поперше, переведення прихованого безробіття у відкрите дасть

можливість працівникам, які не отримують заробітної плати тривалий час, або отримують її дуже низьку, одержувати допомогу по безробіттю. По-друге, виникає можливість підвищити реальну заробітну плату працюючих. По-третє, це підірве основи функціонування так званого тіньового або неформального ринку праці, який обслуговує неформальний (тіньовий) сектор економіки. Функціонування тіньового ринку праці зумовлено тим, що неповна зайнятість пов'язана з низьким рівнем оплати праці, невідповідністю роботи професійно-кваліфікаційному статусу працівника, необхідністю пошуку роботи поза підприємством. Як правило, більшість цих працівників, які працюють поза підприємством, працюють без формальних угод, з порушенням норм трудового законодавства, без будь-якого соціального захисту. Проте в умовах перехідної економіки, коли офіційна зайнятість поєднується з неофіційною (тіньовою) зайнятістю, на наш погляд, для деякої частини працівників вимушена неповна зайнятість відповідає їх інтересам, оскільки тіньові доходи не оподатковуються, а оплата праці, як вважають українські економісти, і тіньовому секторі в 2-3 рази вища, ніж в офіційній економіці [12, ст. 337].

Особливо поширена незареєстрована (тіньова) економічна діяльність і західних областях України, на Вінниччині та в Криму. Так, у Волинській області незареєстрованою економічною діяльністю зайнято 46,3% всіх працюючих, у Вінницькій — 43,7%, на Львівщині — 32,0%, Закарпатській області — 31,3%, в Криму — 29,3% [4, ст. 39]. Економісти вважають, що тіньовий ринок праці охоплює не менше третини населення працездатного віку, тобто на цьому ринку праці доходи отримують 8-10 млн. осіб [10, ст. 3], із яких, за оцінками Інститут економіки НАН України, приблизно 6-8 млн. осіб отримують основні доходи [5, ст. 33]. Тіньовий ринок праці включає не лише працівників, які офіційно числяться на підприємствах, частину зареєстрованих службою зайнятості безробітних, а також частину населення, що самостійно працевлаштовується, і осіб, що зайняті доходним нелегальним бізнесом, переважно кримінального характеру.

Аналізуючи зайнятість на офіційному і тіньовому ринку праці, І. Петрова поділяє ринок праці на 3 сектори [9, ст. 98-100]. Вона відносить до першого сектору зайнятих в офіційній економіці, до другого — зайнятих в офіційній і тіньовій економіці, до третього — зайнятих тільки в тіньовій економіці. На її погляд, ці сектори в Україні зараз приблизно однакові.

В перехідній економіці цей ринок праці має як позитивні, так і негативні сторони. Серед позитивних можна виділити такі: можли-

вість одержання доходу працівниками і стримування процесу зубожіння населення; одержані доходи сприяють збільшенню внутрішнього попиту на споживчому ринку економічних благ; у працівників формується підприємницький досвід. Негативна сторона пов'язана із виникненням ряду проблем різного характеру. По-перше, у державний бюджет не надходять податки із заробітної плати і доходів підприємців, тому держава не може здійснювати відповідно можливі економічні і соціальні програми. По-друге, у тіньовий сектор економіки спостерігається поступовий відтік кваліфікованої робочої сили, яка не завжди використовується адекватно. Часто висококваліфіковані працівники використовуються на робочих місцях, що не потребують кваліфікації. По-третє, отримуючи доходи (в окремих випадках — достатньо великі), працівники тіньового ринку праці отримують субсидії на оплату житлово-комунальних платежів, тим самим створюючи додатковий тиск на державний бюджет.

Повне розв'язання проблем, пов'язаних з функціонуванням тіньового ринку праці, можливе при умові реформування економіки, зниження податкового тиску на виробника і споживача, усунення причин, які спонукають людей звертатися до тіньових джерел доходу, реструктуризації прихованого безробіття у відкрите.

Таким чином, приховане безробіття в Україні є результатом низької ефективності функціонування ринку праці і національної економіки. Враховуючи досвід країн Східної Європи, який свідчить, що високий рівень офіційного безробіття спостерігається в тих країнах, де високими темпами відбуваються ринкові перетворення і забезпечується економічне зростання, переведення прихованого безробіття у відкрите є важливим фактором сьогоденного економічного зростання. В цьому процесі не можна допускати стихійності і поспішності, необхідне регулювання цього процесу за допомогою єдиної політики держави, профспілок і підприємств.

Література

1. Гальчинський А. С. Україна: поступ в майбутнє.— К.: Основи, 1999.— 224 с.
2. Грабинський І. Тіньовий ринок праці в Україні // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 1999. Вип. 29.— С. 74-77.
3. Інформаційний бюлетень Державного комітету статистики.— 1999.— № 10-12.
4. Лібанова Е. М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу // Економіка і прогнозування.— 2002.— № 2.— С. 34-60.
5. Маргіналізація населення України / За ред. В. В. Онікієнка.— К., 1997.— 192 с.

6. Праця в Україні в 1998 році: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України.— К.: Техніка, 1999.— 355 с.
7. Праця в Україні в 2001 р.: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України.— К.: Техніка, 2002.— 436 с.
8. *Перерва П. Г., Горбатенко І. В., Шимпф К.* Технологічні інновації в умовах економічної кризи в Україні // Регіональні перспективи.— 2002.— № 5.— С. 22-25.
9. *Петрова І. Л.* Ринок праці: процес сегментації.— К., 1996.— 178 с.
10. *Синяєва Л. В.* Особенности рынка труда в Украине и его влияние на заработную плату // Экономика и управление.— 2001.— № 5.— С. 3-4.
11. *Шаленко М.* Современные тенденции развития рынка труда // Экономика Украины.— 1996.— № 9.— С. 25-34.
12. *Шевченко Л.* Заробітна плата як ринкова оцінка праці // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжн. наук.-практ. конф. Т. 1.— К., 2000.— С. 335-340.

Стаття опублікована у збірнику “Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць”.— Вип. 13.2.— Львів: УкрДІТУ, 2003.

КОНКУРЕНЦІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Ринок праці узгоджує інтереси найманих працівників і підприємців при визначенні ціни праці і умов його функціонування. Певний стан цього ринку, який визначається умовами конкуренції, використовується відповідними суб'єктами ринку праці для досягнення вигоди, що впливає на зайнятість як на національному, так і регіональних ринках праці.

Конкуренцію на ринку праці як явище багатопланове однозначно трактувати не можна. В першу чергу слід звернути увагу на конкуренцію як зі сторони попиту на працю, так і зі сторони її пропозиції. На стороні пропозиції праці конкуренція виникає як між безробітними за отримання місця праці, так і між кваліфікованими працівниками за більш оплачувані робочі місця. Щоб отримати місце праці, працівник повинен запропонувати більш якісну працю, яка передбачає певний рівень кваліфікації, високі знання, досвід, вміння виконувати складну роботу, здатність до творчої праці. В конкурентній боротьбі перемагає той, хто пропонує більш якісну робочу силу. Іноді такі місця одержують працівники, які приймали участь у відповідних конкурсах.

Конкуренція на стороні попиту на працю виникає між підприємцями за можливість залучення у фірму досвідчених і кваліфікованих працівників. При цьому важко не погодитись із точкою зору В. М. Петюха, який заявляє, що “чим активніша конкуренція між власниками робочої сили за право зайняття робочого місця та роботодавців за залучення кваліфікованої робочої сили” [7, ст. 43], тим ефективніше функціонує ринок праці. Зауважимо, що попит на кваліфікованих працівників зростає постійно, проте загальний попит на працю може бути незмінним або навіть знизитися. Такий попит можна назвати сегментним, оскільки він стосується певної групи працівників, кваліфікація яких є високою. Такий сегментний характер має не тільки попит, але і пропозиція праці. З приводу цього С. А. Дятлов зауважує, що конкуренція на ринку праці стимулює, активізує і координує “дії економічних агентів, які формують попит і пропозицію на робочу силу в межах певного сегменту через ціновий механізм оплати праці” [3, ст. 93]. На ринку праці є велика кількість різних агентів (суб’єктів), які “диференційовані по сегментах і мотивах діяльності” [3, ст. 93]. Аналізуючи конкуренцію на ринку праці зі сторони пропозиції праці, слід враховувати часовий фактор. В короткостроковому періоді ринок праці характеризується міжсегментною немобільністю і відсутністю конкуренції між найманими працівниками, що належать до різних сегментів. За наявності достатнього часу працівник має можливість подолати міжсегментні бар’єри, підвищуючи свій освітній і кваліфікаційний рівень.

В залежності від ступеня конкуренції на ринку праці як в зарубіжній [8, ст. 456-482; 12, ст. 322-363], так і в українській літературі [6, ст. 44-47; 7, ст. 38-41] виділяють такі його моделі: досконало конкурентний ринок праці; моносонічний ринок праці; монопольний ринок праці; двостороння монополія. Досконало конкурентний ринок праці не існує в сучасній ринковій економіці. Неможливе його існування і в умовах перехідної економіки до ринку. В сучасних ринкових умовах і підприємці, і наймані працівники можуть впливати і впливають на ціну праці і рівень зайнятості.

В Україні в умовах командно-адміністративної системи ринок праці в цілому виступав, як моносонічний ринок праці, на якому великій кількості продавців робочої сили протистояв по суті один покупець — держава, що була єдиним власником засобів виробництва. Держава, яка виступала в ролі монопольного покупця робочої сили в межах всієї економіки, диктувала всі умови праці і її оплати (тому і був низький рівень оплати праці), умови відпочинку, обсяги виробництва продукції, ціни тощо, дії держави не були обмежені

силами конкуренції. В даному випадку мова йде про дуже специфічну монопсонію. По-перше, держава володіє політичною владою, і по-друге, вона одночасно є монополістом на товарному ринку.

Дискусійним з цього приводу є висловлювання І. Петрової, яка характеризує модель ринку праці в умовах командно-адміністративної системи “як подвійну монополію держави на ринку праці” [6, ст. 45]. На цьому ринку “продавець і покупець уособлений в одному монополісті — державі, яка підміняє своєю діяльністю функції решти суб’єктів праці” [6, ст. 45-47]. Звичайно, на ринку праці була відсутня конкуренція. Проте держава не була монополістом на стороні пропозиції праці. Виразником трудових інтересів працівників мали бути існуючі на той час профспілки, але їхня діяльність була формальною, своїх функцій вони не виконували. Пропозицію праці створювали самі працівники. Держава була єдиним роботодавцем. Тому працівник мав вибір: або бути безробітним, або продавати свою здатність до праці монопсоністу-державі за низьку заробітну плату.

В 90-х роках ХХ ст. в Україні тривале перевищення пропозиції праці над попитом на неї, з одного боку, та неорганізованої і малоефективної дії профспілок, з другого — посилили в цілому монопольні позиції на ринку праці зі сторони держави. В українській літературі вказується, що негативні тенденції в розвитку вітчизняного ринку праці пояснюються збереженням та модифікацією “рудиментарних тенденцій державного монопольного диктату під гаслом радикальних ринкових реформ” [5, ст. 128]. Держава в період роздержавлення і приватизації в 1-ій половині 90-х років володіла одноосібним монопольним правом регулювання і впровадження ринкових реформ, при цьому вона залишалась монополістом-роботодавцем.

Монопольне становище держави на ринку праці існує і сьогодні: держава займає ще значну частку в економіці. На підприємствах державної форми власності в 2001 р. вироблялося 20,5% промислової продукції і було зайнято 50,1% працівників від загальної кількості працівників, зайнятих в усіх галузях економіки [13, ст. 308-309]. В державному секторі економіки практично збереглися принципи організації оплати праці від старої командної системи: централізоване обмеження заробітної плати і відповідна розподільча політика.

Монопольне становище держави на ринку праці посилюється і тим, що в 1-й половині 90-х років вона практично зламала опір профспілок (на початку 90-х років почали формуватись вільні незалежні профспілки) і встановила наднизьку заробітну плату, перш

за все мінімальну заробітну плату. Якщо в 1990 р. середньомісячна заробітна плата перевищувала величину вартості мінімального споживчого бюджету у 2,24 рази, то в II половині 90-х років середньомісячна заробітна плата складала біля половини величини прожиткового мінімуму. Дані свідчать, що в 2001 р. середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих в галузях економіки складала 311,08 грн. [10, ст. 250], що майже дорівнювало величині прожиткового мінімуму (311,3 грн.). Середньомісячна заробітна плата в Україні в перерахунку на долари США в 2001 р. складала 57,9 дол. [10, ст. 257]. Це значно нижче, ніж в Польщі, Чехії, Угорщині, Росії, Казахстані, не говорячи про країни з ринковою економікою.

Монополія держави на ринку праці в Україні підривається з появою різних форм господарювання і форм власності, а також з розвитком гнучкого ринку праці, тобто використанням таких нових прогресивних форм зайнятості, як самозайнятість, неповний робочий тиждень, тимчасова робота, надомна робота. Так, в Україні роль недержавного сектору економіки почала зростати в II-ій половині 90-х років. В 2001 р. в порівнянні з 1995 р. попит на працю на підприємствах колективної форми власності зріс в 2,4 рази, а на приватних підприємствах — в 2,2 рази, а на державних підприємствах він зменшився на 28,82% [9, ст. 32; 10, ст. 54].

Розвиток недержавного сектору економіки сприяє виникненню малих підприємств. Саме малий бізнес в розвинутих країнах забезпечує до 60% нових робочих місць [2, ст. 7]. Аналогічна тенденція характерна для країн з перехідною економікою. Так, в Польщі і Чеській Республіці близько 45% робочих місць надається малими підприємствами, в Росії — це близько 20% [4, ст. 7].

В Україні з 2000 р. спостерігається зростання загальної кількості малих підприємств і збільшення попиту на працю на цих підприємствах. В 2001 р. на 10 тисяч населення припадало лише 47 малих підприємств [11, ст. 3]. Водночас, на думку економістів, для створення нормального економічного середовища їхня кількість має бути принаймні в 10 разів вища [1, ст. 34-40].

Отже, поступовий розвиток підприємств недержавної форми власності і розвиток нових форм господарювання означає, що на ринку праці з'являються фірми-роботодавці. Тому на національному ринку праці великій кількості найманих працівників протистоїть невелика кількість роботодавців. Така ситуація, на наш погляд, означає, що ринок праці зараз в цілому відповідає умовам олігопсонії ринку праці, для якого наявні в цілому такі ознаки:

1. Заробітна плата є низькою (нижче рівня заробітної плати за умов досконалої конкуренції).

2. Зайнятість населення є також нижчою від конкурентного ринку праці.

Зауважимо, що деякі регіональні ринки праці в Україні відповідають умовам монопсонії. Роботодавець-монопсоніст, який володіє домінуючим становищем на ринку праці, має можливість платити нижчу заробітну плату, ніж в умовах досконалої конкуренції. Наймавший працівник, який не погоджується на низьку заробітну плату, залишається взагалі без місця праці. Наявність, на наш погляд, монопсонічних регіональних ринків пояснюється, по-перше, обмеженою мобільністю праці в Україні, труднощами отримання місця праці і житла при переїздах; по-друге, особливостями розміщення виробництва, існування міст, що обслуговують одне велике підприємство (шахти, військові підприємства). Ця друга причина успадкована від колишньої командної системи.

Графічно олігопсонічний ринок праці можна зобразити як монопсонію.

Моделюючи сучасний олігопсонічний ринок праці в Україні, постараємося розмежувати короткостроковий і довгостроковий період. В короткостроковому періоді пропозиція праці (Sl_1) є абсолютно нееластичною по відношенню до величини заробітної плати (W). В довгостроковому періоді крива пропозиції праці (Sl) є висхідною: із підвищенням заробітної плати послуги своєї праці запропонують все більше працівників. Це означає, що в довгостроковому періоді пропозиція праці є гнучкою по відношенню до зміни реальної ставки заробітної плати.

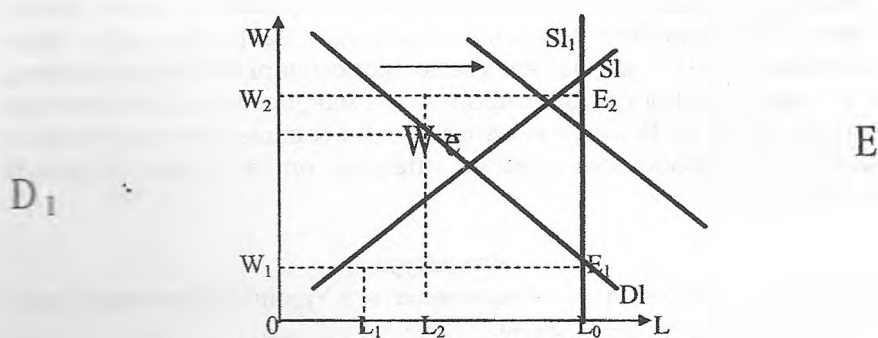

Рис. 1. Ринок праці при зростанні попиту на працю.

Рис. 1 моделює сучасний стан ринку праці в Україні. Перетин кривої попиту на працю (D1) із кривою пропозиції S_1 визначає сучасний стан рівноваги в точці E_1 , для якого характерна низька реальна заробітна плата W_1 . Пропозиція праці в точці рівноваги включає зайняте населення (відрізок $0-L_1$) і незайняте або безробітне населення (відрізок L_1-L_0). В такій ситуації загострюється конкуренція між працівниками за вільні робочі місця, у роботодавців виникає можливість встановити низьку заробітну плату, вищу інтенсивність праці.

В сучасних умовах поступово змінюється ситуація на ринку праці. В першу чергу поступово збільшується попит на працю. Переміщення кривої попиту на працю вправо з положення D1 в положення $D1_1$ дає можливість, по- перше, збільшити зайнятість з $0-L_1$ до $0-L_2$ і зменшити безробіття, а по-друге – підвищити заробітну плату з W_1 до W_2 .

На наш погляд, олігосонічна модель ринку праці в Україні збережеться в найближчий час. В таких умовах, як демонструє модель ринку праці, головним фактором збільшення як реальної заробітної плати, так і зайнятості є збільшення попиту на працю. Зростання попиту на працю в Україні передбачає структурну модернізацію економіки, технологічне оновлення основного капіталу на основі активної інвестиційної і інноваційної діяльності, трансформації системи зайнятості, розвитку гнучкості ринку праці.

Разом з тим “олігосонічна поведінка роботодавця... потребує державної політики, аналогічної антимонопольній на товарних ринках” [14, ст. 338]. Це зумовлює на сьогодні посилення ролі держави в напрямку реформування трудової сфери, яка повинна враховувати всі об’єктивні закономірності функціонування ринку праці. Ефективність державної політики на ринку праці буде високою, коли вона буде складовою економічної політики держави, коли регулювання трудових процесів на макrorівні відбуватиметься у тісному взаємозв’язку з економічними і соціальними перетвореннями в напрямку створення соціально орієнтованої ринкової економіки.

Література

1. Білоус Г. Розвиток малого підприємництва в Україні // Економіка України.— 2000.— № 2.— С. 34-40.
2. Діденко Я. Формування ефективної державної політики зайнятості в Україні // Україна: аспекти праці.— 2002.— № 2.— С. 3-7.

3. Дятлов С. А. Рабочая сила в системе рыночных отношений.— СПб.: Изд-во СПб. ун-та экономики и финансов, 1992.— С.93.
4. Краснов Ю. Стратегічні й оперативні заходи щодо державного регулювання зайнятості населення // Україна: аспекти праці.— 1999.— № 2.— С. 3-7.
5. Мандибуря В. О. Проблеми обмеження монопольних проявів дискримінації робочої сили на ринку праці в Україні // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжн.наук.-практ.конф. Т. 1.— К., 2000.— С. 127-132.
6. Петрова І. Л. Ринок праці: процес сегментації.— К., 1996.— 178 с.
7. Петюх В. М. Ринок праці: Навчальний посібник.— К.: КНЕУ, 1999.— 288 с.
8. Піндайк Роберт С., Рубінфелд Деніел Л. Мікроекономіка /Пер. з англ.— К.: Основи, 1996.— 646 с.
9. Праця в Україні в 1998 р.: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України.— К.: Техніка, 1999.— 355 с.
10. Праця в Україні в 2001 р.: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України.— К.: Техніка, 2002.— 436 с.
11. Сахань І. Становлення середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці.— 2002.— № 8.— С. 3-5.
12. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Мікроекономіка /Пер. з англ.— К.: Основи, 1998.— 676 с.
13. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України.— К.: Техніка, 2002.— 644 с.
14. Шевченко Л. Заробітна плата як ринкова оцінка праці // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжн. наук.-практ.конф. Т. 1.— К., 2000.— С. 335-340.

Стаття опублікована у збірнику “Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць”.— Вип. 13.1.— Львів, 2003.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

Трансформаційні зміни в перехідній економічній системі передбачають залучення землі в ринковий оборот. Еволюційний процес розвитку і становлення ринку землі залежить від регулюючого впливу держави. Обґрунтоване втручання держави в землеволодіння і землекористування сприяє не тільки становленню ринку землі, але і відродженню земель, екологічнобезпечному їх використанню, ефективному господарюванню на селі.

В останні роки в економічній літературі питанню формування ринку землі і його регулюванню приділяється значна увага. В Україні

цю проблему досліджують науковці УААН — Третяк А. М., Трегобчук В. М., Паламарчук Л. В., економісти Інституту аграрної економіки — Саблук П. І., Месель-Веселяк В. Я., науковці західного регіону — Михасюк І. Р., Майовець Є. Й., Ступень М. Г. В літературі країн СНД ринок землі досліджують Липски С., Есимов А., Емельянов А. В працях Шимон В. І., Балян А. В., Алмаші С. О. аналізується досвід державного регулювання ринку землі в країнах Східної Європи.

Актуальність дослідження державного регулювання ринку землі в Україні зумовлена потребою проаналізувати сучасний стан державного регулювання цього ринку в Україні, необхідністю вияснити причини, що обумовлюють посилення ролі держави на ринку землі, а також потребою вивчення досвіду державного регулювання ринку землі в країнах Східної Європи з метою його використання в Україні.

Не викликає сумніву, що від успішного функціонування ринку землі залежить “продовольча безпека держави й раціональне й екологічнобезпечне використання її найціннішого багатства — земельних ресурсів” [1, с. 6]. підвищення ефективності аграрного виробництва і дальший розвиток ринкових перетворень в аграрному секторі і в усьому АПК. Разом з тим специфіка землі як важливого економічного ресурсу вимагає більш жорсткого контролю за процесом становлення і функціонування цього ринку зі сторони держави, а також деяких обмежень прав суб’єктів ринку. Державне регулювання становлення ринку землі в перехідній економічній системі забезпечує вихід не тільки із аграрної кризи, але і з економічної кризи в цілому. Як стверджує світовий досвід, кожний процент виробленої в аграрному секторі продукції після всіх стадій переробки, збільшуючись у ВВП в 3-4 рази, стимулює розвиток всіх суміжних галузей [2, с. 64].

Історична роль держави щодо регулювання ринку землі проявляється в першу чергу у прийнятті законодавчих актів, які обмежують право приватної власності. Це проявляється в визначенні максимального розміру земельної ділянки, контролі за операціями купівлі-продажу з метою недопущення спекуляції, визнанні рівноцінними три форми власності на землю. В Україні приватна, державна і комунальна форми власності на землю стали рівноправними відповідно до нового Земельного кодексу, прийнятого Верховною Радою 25 жовтня 2001 р. Це “є важливою передумовою розвитку різних форм господарювання на селі, більш раціонального ефектив-

ного і екологічнобезпечного використання й охорони земель в усіх галузях народного господарства” [3, с. 42].

Щодо державної власності на землю, то саме вона забезпечує реалізацію земельних інтересів усіх соціальних суб'єктів. Земля є структурним елементом національного багатства. Сьогодні в Україні у державній власності знаходиться лише 30% сільськогосподарських угідь, що використовуються для забезпечення наукової діяльності, з навчальною метою, для ведення насінництва і племінного господарства, вирощування лікарських рослин [4, с. 27].

Нині в Україні купівля-продаж сільськогосподарських земель не здійснюється. Земельним кодексом України впроваджено мораторій до 1 січня 2005 року. Відбувається торгівля тільки землями несільськогосподарського призначення. Вітчизняні економісти вважають, що за існуючих умов купівля-продаж сільськогосподарських земель є передчасною [5, с. 6]. Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки в Україні відсутні найважливіші умови функціонування ринку землі, зокрема, платоспроможний попит на землю і чітке правове поле. Тому на даному етапі становлення ринку землі, на наш погляд, необхідно прийняти законодавчі акти, які б продовжили мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь.

Земельний кодекс надає можливість іноземним громадянам та особам без громадянства одержати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах і за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм по праву приватної власності. Кодекс також вводить певні обмеження в обороті земель, зокрема, до 1 січня 2010 р. громадяни і юридичні особи можуть набувати права власності на землі сільськогосподарського призначення площею до 100 га.

В країнах Східної Європи держава також обмежує приватну власність на землю. В Болгарії сім'я може мати у власності не більше 30 га, а в районах інтенсивного землеробства не більше 20 га. Тут введений 10-річний мораторій на купівлю земельних ділянок, що одержані у власність із державного і колективного земельного фонду [6, с. 39]. Максимальну величину земельної власності на сім'ю встановлено в Румунії — 100 га, в Угорщині — 300 га на особу [7, с. 117]. Крім цього, в Угорщині власник землі повинен мати аграрну освіту. Обмеження на придбання земельної власності і землекористування відсутні в Східній Німеччині та Албанії. Проте в Німеччині покупець повинен мати досвід ведення аграрного виробництва, тобто він має право купити земельну ділянку, яку орендував не менше 10 років [8, с. 90].

В Україні після припинення мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель доцільно в законодавчому порядку запровадити механізм підвищеної відповідальності за використання земель. З цією метою, на наш погляд, доцільно передбачити такі механізми державного регулювання використання землі:

1. Цільове використання сільськогосподарських земель, при цьому звільнення від земельного податку строком на 5 років.

2. З метою стимулювання довгострокового використання землі запровадження високого рівня оподаткування на доходи від продажу землі при короткостроковому використанні (наприклад, 100%-й податок на доходи від продажу землі, якою володіла людина менше року) і регресивної шкали оподаткування в залежності від строку володіння (наприклад, 90%-й податок на доходи від продажу землі, якою володіли до 2 років, 80%-й — до 3 років, 70%-й — до 5 років, 60%-й — до 6 років, 50%-й — до 7 років, 45%-й — до 8 років, 40%-й — до 9 років, 35%-й — до 10 років, 30% — більше 10 років).

Контролюючи функціонування ринку землі, держава повинна створювати програми економічного регулювання сільськогосподарського землекористування. Це є дуже актуальним для України. На даний час, оскільки економічні, а не адміністративні методи державного регулювання стають вирішальними. Запровадження для ринкових суб'єктів пільгового кредитування, системи дотацій, пільгового оподаткування доходів від використання землі, а в недалекому майбутньому і доходів від її реалізації передбачає забезпечення належних доходів аграрним підприємствам, стимулювання розширення оброблюваних сільськогосподарських угідь, залучення до виробництва земельних ділянок, які вибули через різні причини із господарського обороту. Одночасно держава повинна забезпечити фінансування з державного бюджету в повному обсязі програм поліпшення земель і їх паспортизації.

Для України доцільно використати досвід Угорщини і Чехії. В Угорщині при купівлі сільськогосподарських угідь (до 100 га) власник може отримати банківський кредит на 10 років в розмірі 70% від вартості землі, що купується [9, с. 126]. Угорщина використовує також нормативні дотації господарств, розмір яких залежить від площі сільськогосподарських угідь: до 10 га — 12 тис. форинтів на гектар, 10-30 га — 8 тис., понад 300 га (для господарських товариств і кооперативів) дотація надається лише при вирощуванні сої та гороху [9, с. 126]. В Чехії, визначаючи розмір податку за землю, всі земельні угіддя залежно від ґрунтово-кліматичних умов класифікували на 44 податкових груп: за кращі землі податок стано-

ають 930 крон за гектар, а найменш родючі землі — тільки 10 крон/га [10,463]. При цьому землекористувачі найбільше зацікавлені в господарюванні саме на землях кращої якості.

На даному етапі роль держави на ринку землі в Україні посилюється. Це, на наш погляд, зумовлено:

1. Необхідністю забезпечення належної охорони земель шляхом раціонального їх використання, збереження земель і поліпшення їх екологічних цінностей в процесі використання. В сучасних умовах орендна плата і земельний податок, що сплачують власники і землекористувачі, не виконують екологічної функції. Ми підтримуємо позицію тих авторів, які вважають за необхідне введення плати за зниження родючості ґрунтів [10,462].

2. Необхідністю забезпечення жорсткого контролю за дотриманням усіма землевласниками і землекористувачами положень Земельного кодексу та інших законодавчих актів щодо землі і недопущенням спекуляції із землею, необхідністю контролю за операціями передачі земельних ділянок і продажу їх на конкурентних засадах.

3. Необхідністю надання суб'єктам господарської діяльності фінансової і організаційної підтримки, податкових і кредитних пільг.

4. Об'єктивним правом державної власності на землю, яке забезпечує реалізацію земельних інтересів усіх соціальних суб'єктів.

5. Посиленням контролю держави за процесом парцеляції продуктивних земель, який в Україні набув неконтрольованого характеру. Українські економісти звертають увагу на переваги концентрації земель [11, с. 29]. Державна орієнтація на недопущення дроблення селянських господарств, на концентрацію земель здійснюється в Польщі, Чехії, Угорщині, що є актуальним з початком переговорного процесу про приєднання цих країн до Євросоюзу.

6. Потребою продовження мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення.

7. Потребою розвитку іпотечного кредитування і інфраструктури земельного ринку. Для України корисним є досвід і практика Угорщини щодо створення Земельного (іпотечного) банку і Земельного фонду. Наприклад, в Угорщині державний іпотечний банк надає тільки довгострокові кредити (не менше, як на п'ять років). Земельний фонд викупує земельні ділянки у громадян, що одержали їх у держави в результаті роздержавлення і не бажають на них працювати, та заставлені сільськогосподарські угіддя іпотечного банку, оскільки він не займається сільськогосподарським виробництвом. Фонд має право продавати або надавати в оренду придбані ним угіддя особам,

які будуть вести ефективне товарне виробництво сільськогосподарської продукції [9, с. 125].

Посилення ролі держави на ринку землі в Україні передбачає формування широкого правового поля, прийняття низки законодавчих актів, зокрема, Законів України “Про ринок землі”, “Про іпотеку землі”, “Про державний (іпотечний) банк”, “Про оцінку земель”, “Про державний земельний кадастр”. Це є обов’язковою умовою успішного процесу становлення, а в недалекому майбутньому — функціонування ринку землі.

На наш погляд, роль держави на ринку землі в Україні не зменшиться. В недалекому майбутньому при вступі України до ЄС держава в обов’язковому порядку повинна регулювати доступ іноземних фірм на ринок землі України. В цьому відношенні важливо використати досвід країн Східної Європи. Угорщина і Чехія в результаті переговорів з ЄС і прийняттям угод погодилися, що з моменту вступу до ЄС лише через 7 років іноземні громадяни і компанії з країн ЄС зможуть купувати їхні сільськогосподарські та лісові землі. При цьому фермери з країн ЄС можуть купувати землю в Угорщині вже через три роки за умови попередньої оренди в цей термін. Польща від моменту вступу в ЄС має 12-річний мораторій на купівлю іноземними компаніями земель в країні [12, с. 63].

Отже, обґрунтоване і своєчасне втручання держави в характер землеволодіння і землекористування, реалізація державою економічного механізму регулювання земельних відносин і ринку землі сприяє еволюційному розвитку і становленню ринку землі в перехідній економічній системі і підвищенню ефективності використання земельних ресурсів. Орієнтація державного регулювання ринку землі в Україні на використання переважно економічних методів, врахування досвіду країн Східної Європи дозволить уникнути помилок і швидше залучити землю в ринковий оборот.

Література

1. Прадун В. Ц., Трегобчук В. М. Актуальні проблеми удосконалення земельних відносин у контексті Програми дій “Порядок денний на XXI століття” // Землевпорядкування.— 2002.— № 3.— С. 3-8.
2. Булатова Е. В. Государственное регулирование аграрного сектора Украины // Вісник Донецького університету, серія В: Економіка і право, вип. 1, 1998.— Донецьк, 1998.— С. 64-67.
3. Трегобчук В. М., Скурська Н. М. Методологічні засади формування та функціонування ринку сільськогосподарських земель // Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу

- України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 10-11 вересня 2002 року).— К, 2002.— С. 42-46.
4. *Ревенко М. М.* Роль держави в регулюванні відносин власності на землю // *Економіка АПК.*— 2002.— № 5.— С. 27-30.
  5. *Месель-Веселяк В. Я.* Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми // *Економіка АПК.*— 2003.— № 5.— С. 3-8.
  6. *Третьяк А. М.* Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні // *Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу України.* Матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 10-11 вересня 2002 року.— К., 2002.— С. 38-41.
  7. *Балян А. В.* Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи // *Економіка АПК.*— 2001.— № 11.— С. 115-118.
  8. *Липски С.* Изменение земельных отношений // *Экономист.*— 2003.— № 5.— С. 84-91.
  9. *Алмаши С. О.* Одноосібний сектор у сільському господарстві Угорщини // *Економіка АПК.*— 2002.— № 4.— С. 123-126.
  10. *Ступень М. Г., Гулько Р. Й., Микула О. Я., Музика Н. М.* Інвестиційна привабливість земельних ресурсів // *Аграрний вісник Причорномор'я: Спеціальний випуск: 36. наук.праць. Випуск № 22.*— Одеса: Астропринт, 2003.— С. 460-467.
  11. *Юрченко А. Д.* Економіко-правове забезпечення розвитку земельних відносин у ринковому економічному середовищі // *Економіка АПК.*— 2003.— № 4.— С. 28-31.
  12. *Третьяк А. М.* Шляхи регулювання ринку землі // *Вісник аграрної науки.*— 2003.— № 10.— С. 62-66.

Стаття опублікована у збірнику "Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць".— Вип. 13.1.— Львів, 2004.

НАЙДИНА ЛЮДМИЛА ГРИГОРІВНА

- Формування ринку заслбів виробництва в Україні 115
Становлення ринкових відносин в аграрній сфері..... 118

СТАСЮК ІРИНА ВАСИЛІВНА

- Інвестиційний потенціал повинен працювати на економіку
України 123
Особливості формування і використання доходів сімейних
господарств України 132
Особливості заощаджень населення в Україні 137

ЛЕХ ГАЛИНА АНДРІЇВНА

- Врлив деяких факторів на структуру сім"ї і домашнього
господарства 141
Основні джерела та специфіка інвестування у сімейному
господарстві 146
Проблеми домашнього господарства в Україні 155

ВАТАМАНЮК МАР'ЯНА МИХАЙЛІВНА

- До питання розвитку категорії "споживання" 169
Категорія споживання у сучасній аналітичній економії 177
Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної
економіки 183

МАРТИН ОЛЬГА МАКСИМІВНА

- Формування і розвиток ринку землі в перехідних економічних
системах 193
Ринок землі в Україні: суть, завдання, функції 206
Регіональні особливості формування національного ринку
праці в Україні 215
Приватна власність на землю: сьогодення в Україні і погляди
В. Липиїського 221
Особливості прихованого безробіття
на ринку праці в Україні 228
Конкуренція на ринку праці
в перехідній економії України 233
Державне регулювання ринку землі в Україні 239